Kelâm Klasikleri: 1

er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye

Zındıklara ve Cehmiyye'ye Reddiye

AHMED B. HANBEL

ANKARA OKULU

AHMED B. HANBEL

Hanbelî mezhebinin kendisine nispet edildiği Ahmed b. Hanbel, 164 (780) yılında Merv veya Bağda'ta doğdu. Bağdat'taki âlimlerinden Kur'an, dil ve fıkıh tahsil etti. 179 (795) hadis ile ilgilenmeye başladı. Kûfe, Basra, Mekke, Medîne, Halep, Dımaşk gibi şehirlere ilmi seyahatler gerçekleştirdi. Özellikle gittiği şehirlerde hadisleri tespit etmeye çalıştı. Kâdî İmam Ebû Yûsuf ve İmam Şâfi'î gibi âlimlerin de aralarında bulunduğu 280'e yakın hocadan ilim tahsil etti. 40 yaşından sonra öğrenci yetiştirmeye daha çok zaman ayıran Ahmed b. Hanbel'in sayıları binlerle anılan talebesi vardır. Bu talebeler arasında Müslim, Ebû Dâvûd, Yahya b. Ma'în, Ebû Bekir el-Hallâl ve Ebû Muhammed el-Berbehârî gibi önemli âlimler yer almaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde Hanefî-Mu'tezilî bürokrasinin eliyle Halku'l-Kur'ân konusuyla ilişkili olan mihne sürecinin en aktif isimlerinden biridir. O, Mihne sürecinde Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul etmeyen ve bu sebeple hapis gibi cezalara çarptırılan âlimlerin başında gelmektedir. Eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri ile İslam düşüncesinde etkisi hâlâ devam eden İslâm âlimlerinin başında yer almaktadır.

Eserlerinden bazıları şunlardır*: el-Müsned, Kitâbü's-Sünne, el-Akîde, er-Reddu'ale'z-Zenâdık ve'l-Cehmiyye, Kitâbü'l-İrcâ, Kitâbü'z-Zühd, Kitâbü'l-Verâ, Kitâbü'l-'İlel ve ma'rifeti'r-ricâl, Kitâbü Fezâ'ili's-sahâbe, el-Mesâil.*

Yunus ÖZTÜRK

Ordu'nun Ünye ilçesinde 1989 yılında doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ünye'de tamamladıktan sonra 2007-2014 yılları arasında İstanbul Büyük Şehir ve Çorum Belediyeleri'nde itfaiye memuru olarak görev yaptı. 2013 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2014 yılından itibaren Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. *Süleyman Feyzî Paşa'nın "er-Risâletü'l-Müftezile fi'r-Reddi 'Ale'l-Mu'tezile" Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi*, başlıklı yüksek lisans tezini 2015'te; *Kelâm-Metafizik İlişkisi (Fârâbî Eksenli Bir İnceleme)* başlıklı doktora tezini 2019 yılında tamamlayarak doktor unvanını aldı. Dr. Yunus Öztürk'ün bilimsel dergilerde yayınlanmış makaleleri, kitap sadeleştirmeleri, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş bildirileri bulunmaktadır. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'nda akademik çalışmalarına devam eden Yunus Öztürk evli ve iki çocuk babasıdır.

Ankara Okulu Yayınları: 350

Kelâm Klasikleri: 1

Baskı ve Cilt
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

Editör: Mehmet Evkuran
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Birinci baskı: Aralık 2020

ISBN: 978-605-7596-91-8

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.net
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

er-Reddu 'Ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye
Zındıklara ve Cehmiyye'ye Reddiye

AHMED B. HANBEL

Çeviren

Yunus ÖZTÜRK

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRÜN NOTU

Kelâm klasikleri projesi, bir süredir gündemimizde yer alan bir düşünceydi. Ancak proje içeriğinin oluşturulması, benzer bazı projelerin başlatılmış olması gibi nedenlerden, biraz olgunlaşmasını beklememiz gerekti. İslam düşünce geleneği oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu gerçeği fark etmeye en çok ihtiyacı olanlar, günümüzde gelenekçilik sıfatıyla öne çıkanlardır. Özellikle kelâm geleneği bağlamında düşünüldüğünde ve tarih boyunca Müslüman düşüncesinin temel problemleri, ana ekoller, ekol içinde yaşanan farklılaşmalar, ekollerin birbirleri üzerindeki etkileri araştırıldığında gelenek olarak adlandırılan içeriğin tam olarak anlaşılmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Müslüman düşüncesinin en parlak başarılarından biri sayılan İslam kelâmının doğuşunda etkili olan pek çok neden sayılabilir. İlk olarak Kur'an'ın düşünmeye ve tefekküre yaptığı açık vurgusu gelmektedir. Ardından Müslüman toplumunun tarihsel ve entelektüel gelişimi, İslam inancını tespit ve savunma ihtiyacı, öteki ile karşılaşma gibi etkenler, kelâm ilminin seyrini ve içeriğini belirlemiştir. Günümüzde de inanç esaslarının gündemden düşmediği görülmektedir. Gerek içerik gerek anlaşılma açısından inanç esasları üzerinde teolojik tartışmalar devam etmekte ve yenileri eklenmektedir. Bu durum düşünüş biçimi ve bir disiplin olarak kelâma duyulan ihtiyacı arttırmıştır.

Bu proje, temelde İslam kelâm geleneğinin doğru tanınması ve tanıtılması amacını gütmektedir. İlk olarak kelâm klasiklerinin Türkçeye aktarılması ve orijinalleri ile birlikte yayınlanması düşünülmüştür. Bunun yanında proje kapsamında klasiklere yönelik çalışmalara da yer verilerek geleneğin kendi klasiklerini nasıl algıladığı ve yorumladığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşım bir yazım türü ve aktarım yolu olarak şerhlere dikkat çekmektedir. Şerh türü metinler sadece açıklama amacıyla yazılmış değildir. Aksine yerine göre bir yeniden inşâ, yapılandırma hatta dönüştürme rolü de üstlenmişlerdir. Bu açıdan klasikler kadar şerhlerin de anlam inşa etmede belirleyici olduğu varsayılmıştır. Gelenek üzerine

araştırmaların yoğunlaştığı her dönemde içinde yaşadığımız süreç de içinde olmak üzere, klasik metinleri doğru anlama ve yorumlama çabasının sağlam bir zeminde ve yönde ilerlemesi için metinlerin, ideolojik ve mezhebî aşırı okumalardan uzak biçimde kendi bütünlükleri ve doğallıkları içinde anlaşılması önemlidir.

Metinleri seçerken herhangi bir ekol ve şahıs ayrımı gözetilmemiştir. Esasen kelâm geleneğinin kapsamlı, sürekli ve dinamik bir yapı gösterdiğini fark edenler açısından bu açık ve anlaşılır bir tercihtir. Zira zengin ve dinamik bir tartışmanın ürünü olarak telif edilen kelâm metinlerini anlamada tercih edilecek en son yol, onları bağımsız ve tek başına yapılar gibi okumaktır. Bu okuma tarzı, metnin oluştuğu tarihsel ve teolojik hikâyeyi vermekten uzaktır. Ayrıca öne sürülen görüşlerin diğer ekol ve metinlerdeki sunumlarından habersiz olması açısından da yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle kelâm klasikleri projemizde farklı ekollerden kelâmcılara ait öne çıkan metinler tercih edilmiştir. Alanında uzman kelâm hocaları ve araştırmacılar tarafından tercüme edilen eserlerde müellif, düşüncesi ve eseri hakkında bilgiler verilmiştir.

Okuyucuların metinleri orijinalleri ile karşılaştırma imkân bulacağı *Kelâm Klasikleri'*nin ilahiyat öğrencileri, araştırmacılar ve kelâma ilgi duyanlar için yararlı olmasını ümit ediyoruz. Yıllardır İslam düşüncesi alanındaki nitelikli ve ilkeli yayıncılığıyla göz dolduran yayıncı dostlarım Lütfi SEVER ve Hasan ERDOĞAN'a, yaratıcılığı, sabrı ve çalışkanlığı ile kitaplara hayat veren sevgili Zeynep ÖZGER'e çok teşekkür ederim. Ahmed b. Hanbel İslam geleneğinde olduğu kadar günümüzde de adından çokça söz edilen simge kişiliklerden birisidir. Onun özel olarak karşıt ekollerin düşüncelerini eleştirmek amacıyla yazdığı *er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye* adlı eserinin ona ilgi duyan ya da merak edenlerin istifadesine sunmanın yararlı olacağını düşündük. Kelâm Klasikleri dizimizin bu kitabını titiz bir çalışma sonucu çeviren ve tanıtan değerli meslektaşım Dr. Yunus ÖZTÜRK'e teşekkür eder, çalışmalarında başarılar dilerim.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Aralık 2020-ÇORUM

Ahmed b. Hanbel'in Hayatı, İslam Düşüncesindeki Yeri ve *er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye*'nin Tematik ve Problematik Açıdan Analizi

Dr. Yunus ÖZTÜRK[1]

Giriş

Ahmed b. Hanbel'in hayatı daha önce birçok çalışmada yeterince incelenmiş bulunmaktadır. Buna ilaveten Ahmed b. Hanbel'in fıkıh, hadis ve akâid alanındaki görüşleri ile Hanbelî geleneğin temel hususiyetleri de incelenmiştir. Bu sebeple burada müellifin hayatına kısaca değinildikten sonra eserin "tematik ve problematik" açıdan kısa bir tahlili gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde müellif ve eser hakkında ön bilgi sunulması amaçlanmıştır. .

İnsanlık tarihi; din, düşünce, felsefe, tıp, sanat, edebiyat vb. alanların tamamında öne çıkan otorite isimlerle anılmaktadır. Bu tarihî birikim içinde kimi bilgin ve toplum, sanat ve felsefe açısından öne çıkmış; kimi toplum ve milletler ise matematik, tıp vb. alanlarda daha dikkat çekmektedir. İnsanlık tarihinin büyük ve önemli bir parçası olarak İslâm'ın ve Müslümanlar'ın tarihi için benzer bir tablodan bahsedilmesi kaçınılmazdır.

Müslümanların insanlık tarihindeki mümeyyiz vasıflarının başında felsefî, kelâmî, dînî ve fıkhî gelenekleri ile kendine özgü düşünsel gelenekleri ihtiva etmesi gelmektedir. *er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye* isimli eserin müellifi Ahmed b. Hanbel, itikâdî ve fıkhî anlamda bu geleneklerin başında gelen Hanbelîliğin kurucu imamıdır. Ahmed b. Hanbel, özellikle siyasi iradenin elinde topluma inanç dikte aracına

1 Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ABD, ozturkyunus52@hotmail.com

dönüşen Mu'tezile'nin doktriner ilkesi Halku'l-Kur'ân problemine karşı ilkesel duruşu ile hapsedilmeyi ve ezalara sabretmeyi şahsında temsil etmesi ile meşhurdur. O, Halife Me'mûn döneminin bir politikası olarak uygulanan "mihne" sürecinde hapis ve cezalara uğrayan âlimlerin başında gelmektedir. Öyle ki onun başına gelenler, sonraki tarihsel süreçlerde Mu'tezile'nin kötülenmesi için en başat referanslardan birisi olmuştur.

Eser, Ahmed b. Hanbel'in mihne sürecindeki ilkesel duruşunun arka planının izlerini bulabileceğimiz ve onu daha iyi anlamamıza imkân tanıyacak niteliktedir. Buna ilaveten *er-Redd*, kendinden sonraki geleneğin bir başvuru ve temel dayanağı olması itibariyle Hanbelî geleneğin kelâmî konulardaki tavırlarını harekete geçiren diyalektik metinlerin ilklerindendir.

Ahmed b. Hanbel'in Hayatı ve İslam Düşüncesindeki Yeri

Ahmed b. Hanbel Bağdat'ta hicrî 164/miladi 780 yılında doğmuş, 241/855 yılında ise vefat etmiş ve Bağdat'ta şehitler mezarlığına defnedilmiştir. İbn Hanbel'in dedesi Emevîler döneminde Serahs valiliği görevini yürütmüş; babası, Abbâsî ordusunda görev almıştır. İlk eğitimine Kur'an'ı ezberlemekle başlayan İbn Hanbel, Bağdat'taki dil ve fıkıh tahsilinin ardından hadis alanına yönelmiştir.[2]

Müsned'e dayanılarak İbn Hanbel'in 280'e yakın hocadan ders aldığı belirtilmektedir. Hocaları arasında dönemin otorite isimlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Kâdî İmâm Ebû Yûsuf (182/798), Süfyân b. 'Uyeyne (198/813-4), İmâm Şâfi'î (204/820) ve Abdürrezzak es-

2 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. Servet Akkâşe (Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1992), 46; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi* (Ankara : Ankara Okulu, 2002), 37; M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2: 75.

San'ânî (211/827) gibi âlimler yer almaktadır. Halku'l-Kur'ân konusunda siyasi baskıya boyun eğmeyip inandığı değerlerden vazgeçmeyen İbn Hanbel'in, hocaları gibi öğrencileri arasında da İslâm düşüncesinde etki eden isimler bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'den hadis okuyan, ders yazan hususi öğrencileri ve sohbetinden istifade edenlerin sayılarının 5000'e yakın olduğu ifade edilmektedir. Bunlar arasında gelenekte özellikle hadis ilmi açısından kendilerine başvurulan isimler yoğunluktadır. Örnek olarak İmâm Müslim (261/875) ve Ebû Dâvûd (275/889) gibi Kütüb-i Sitte'den sayılan muhaddisler ile Yahyâ b. Ma'în (233/848) ve Ebû Hâtim er-Râzî (277/890) gibi hadis âlimleri zikredilmektedir.[3]

Ahmed b. Hanbel'in dönemi, İslâm düşünce geleneklerinin birçoğunun ilk ve ikinci nesillerinin yaşadığı bir zaman dilimidir. Bu durum özellikle Ehl-i Hadis'in kurumsallaşmaya başladığı süreç olarak değerlendirilebilir. Bu dönem; Dırar b. Amr (200/815), Ebû Bekir el-Esam (200/816), Muhammed b. Şebîb, Ebû Cafer el-İskâfî (240/854), Ebü'l-Hüzeyl el-Allaf (235/849-50 [?]), Ahmed b. Ebî Duâd (240/854), Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (218/833), İbrâhîm en-Nazzâm (231/845), Câhız (255/869) gibi kurucu isimlerin bulunduğu bir süreçtir. Şii gelenek açısından ise Hasanu'l-Askerî (260/874), Kâsım Ressî (246/860), Kummî (290/903) ve Hâdî ile'l-Hakk (298/910) gibi önemli isimlerin yaşadığı bir dönemdir.

Kâdî Ebû Yûsuf'un Harun er-Reşîd tarafından baş kadı olarak atanmasını takiben Abbâsî yönetiminde Hanefî ağırlıklı bir bürokrasi oluşmaya başlamıştı. Bu bürokrasideki Hanefîler'in bazıları ise Mu'tezile'nin önde gelen isimlerindendir. Ahmed b. Ebî Duâd, bu isimlerin başında gelen bir baş kadı olup Halku'l-Kur'ân konusundaki fıkhî ve siyasi takibatın bürokratik temsilcilerinin en önemlilerindendir.[4]

3 Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2: 75; Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, 37.

4 Dönemin diğer grupları ve bölgedeki düşünce hareketleri hakkında detaylı bilgi için bk. Zübeyir Bulut, *Hanbeli Akaid Sistemi* (Doktora Tezi,

Çok yönlü bir problem olarak Halku'l-Kur'ân konusu, Me'mûn döneminde siyasi bir politika olarak uygulanmaya başlamadan önce toplumsal alanda ciddi bir geçmişe sahip olup yukarıda adını zikrettiğimiz âlimlerden çoğuna konuyla ilgili eserler nispet edilmektedir. İşte Ahmed b. Hanbel'in eseri, Abbâsî halifeleri Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık'ın siyasi politikası olarak kâdîlar eliyle yürütülen takibata ve sorguya direnen bir âlimin eseridir. Bu anlamda Ahmed b. Hanbel'in hayatı ile bu eserini birlikte değerlendirdiğimizde, inandıklarını dile getiren, bizzat yaşayan ve inandıkları uğruna bedel ödeyen bir âlim ve eserinin tecessüm ettiği bir tablo ile karşılaşılır.[5]

Nitekim Ahmed b. Hanbel, Halku'l-Kur'ân ile ilgili Hanefî/Mu'tezilî kadıların eliyle yürütülen soruşturmaya direnmiş, Kur'an'ın mahlûk/yaratılmış olduğunu kabul etmemiş, bu sorgunun ardından zincire bağlı şekilde halifenin huzuruna çıkarılmıştır. Halife öldükten sonra Bağdat'a gönderilmiş, uzun yıllar hapiste kalmıştır. Halife Mütevekkil'in "mihne" sürecine son veren politikası neticesinde hadis ulemâsı ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul etmeyen diğer ulemâ, özellikle iktidardan uzaklaştırılan Mu'tezile dışında Hanefîler, daha serbest bir ortama kavuşabilmiştir. Mütevekkil'in kendisine yönelik hürmetli davranışlarına rağmen Ahmed b. Hanbel siyasete yakınlıktan kaçınmış, büyük oranda eğitim ile geçen münzevi bir hayat sürdürmüştür.[6]

Ankara Üniversitesi, 2003), 27-36; Mehmet Ümit, "Mihne Sürecinde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 104.

5 Zübeyir Bulut, "Hanbelî Akaidinin Teşekkülü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/5 (2017): 2942-2943.

6 Siyasi tercihlerin değişimi neticesinde Mu'tezile'nin mihnesinin Ehl-i Hadis'in öne çıkması ile karşı bir mihne sürecinin izlerinin sürüldüğü çalışma için bk. Zübeyir Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları Ve Er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017): 75-110.

Ahmed b. Hanbel'in Halku'l-Kur'ân konusundaki tavrı, onun çoğu âlimden ayrı bir konumda değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Kendisi ile birlikte aynı süreci yaşayan diğer âlimlerin onun kadar öne çıkmamasından, İbn Hanbel'in sahip olduğu konumunun salt bu duruştan kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada başka bir etkenin aranması gerekmektedir ki bizce burada eserler ve öğrencileri şeklinde iki etken öne çıkmaktadır. Zira bir âlimin etkisi, düşünce ve metodolojisinin sistemleştirilip geleceğe aktarılabilmesiyle mümkün olmakta; bu husus ise kendisinin değil eserlerinin ve öğrencilerinin katkılarıyla gerçekleşebilmektedir. Çünkü bir etkinin uzun dönemlere yayılıp bir gelenek hâlini alabilmesi, düşüncelerinin sistemli şekilde kurumsallaştırılmasıyla gerçekleştirilebilir.[7] Ahmed b. Hanbel'in etkisinde aranacak en önemli sebepler, İbn Hanbel'in eserleri ve öğrencilerinin kendisini geleceğe taşıyabilmesidir. Bu noktada yukarıda zikrettiğimiz Kütüb-i Sitte müellifleri dışında, Ebû Bekir el-Hallâl, Ebû Muhammed el-Berbehârî ve Ebü'l-Kâsım el-Hirakî gibi mezhebin sistemleştirilmesinde etkili olan isimler ayrıca zikredilmelidir.[8]

Ahmed b. Hanbel'e ait birçok eser bulunmaktadır. Bunların başında, *el-Müsned* ayrıca öneme sahiptir. Zira 30 bine yakın hadis içerdiği söylenen bu eser, onun muhaddis bir âlim kimliğinin göstergesi niteliğindedir. *Kitâbü'l-'İlel ve ma'rifeti'r-ricâl: İlelü'l-hadîs* ise hadis ilmi açısından önemli bir kriter olan

7 Ahmed b. Hanbel'in eserleri ve Hanbeli geleneğin literatürü hakkında kapsamlı bilgi için bk. Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, 218-266.

8 İbn Hanbel'in öğrencileri, Hanbeliliğin teşekkülünde öğrencilerinin etkisi, mezhebin gelişim süreci ve etki alanı hakkında detaylı bilgi için bk. Bulut, *Hanbeli Akaid Sistemi*, 36-77; Bulut, "Hanbelî Akaidinin Teşekkülü", 2941-2962; Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, 52-120. Öğrencilerinden Ebû Bekir el-Hallâl'ın Hanbelilik içinde hususiyetini ele alan bir çalışma için bk. Ziyauddin Ahmed, "Ebû Bekir el-Hallâl: Ahmed b. Hanbel'in Öğretilerinin Derleyicisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Ramazan Özmen 46/2 (2005): 305-314.

râvî tenkitlerini içeren eserdir. Farklı isimler tarafından toplanan *el-Mesâil,* Ahmed b. Hanbel'in çeşitli konularda verdiği fetvaların bir mecmuası niteliğindedir. Ahlak ve zühd literatürü açısından da ilk eserlerin sahipleri arasında Ahmed b. Hanbel yer almaktadır. Bu açıdan özellikle oğlunun derlediği *Kitâbü'z-Zühd* ve öğrencisi Ebû Bekir el-Merrûzî'nin Ahmed b. Hanbel'in verdiği cevapları kayda geçirdiği *Kitâbü'l-Vera* öne çıkmaktadır.[9]

Kitâbü's-Sünne, el-'Akîde ve çevirisi sunduğumuz *er-Reddu ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye* kelâmî problemlerin incelendiği eserlerdir.[10] Bu her üç eser de Hanbelî gelenekte önemli bir konuma sahip olmuş, *es-Sünne*'ye şerh yazılmış; *er-Reddu* ise kendisinden sonraki âlimlerin "reddiye" türü eserler[11] ortaya çıkarmalarında tetikleyici bir işlev görmüştür.[12]

er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye'nin Ahmed b. Hanbel'e aidiyeti konusunda Zahid Kevserî'nin olumsuz kanaat belirttiği, bununla birlikte gelenekte esere yapılan atıflar ve eserin muhtevasının Ahmed b. Hanbel'in diğer görüşleri ile paralel olması gibi dayanaklardan hareketle, eserin Ahmed b. Hanbel'e aidiyetinin büyük oranda kabul gördüğü anlaşılmaktadır.[13] Eser zındıklarla ilgili bölümü bulunmaksızın sadece Cehmiyye ile ilgili kısımları Kıvâmüddin Burslan tarafından

9 Hanbelilik ve tasavvuf ilişkisi hakkında bk. Bulut, *Hanbeli Akaid Sistemi*, 143-149; George Makdisi, "Hanbelî Mezhebi ve Tasavvuf", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, trc. Ramazan Özmen 8/18 (2007): 297-310.

10 Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, 219-220; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2: 78.

11 Ahmet Özer, *Ehl-i Hadisin Red Literatürü* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 34-123.

12 Ahmed b. Hanbel'in hayatı, eserleri ve İslâm düşüncesi açısından önemi hakkında bk. Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2: 75-80; Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, 31-120; Bulut, *Hanbeli Akaid Sistemi*, 18-77.

13 Bekir Topaloğlu, "er-Red ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34: 514-515.

1927 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.[14] Cehmiyye bölümünün çevirisinde Kıvamüddin Burslan'ın çevirisinin dikkat alınmaması bir eksiklik olacağı için ilgili kısımların çevirisinde Burslan'ın çevirisi ile karşılaştırma yapmayı tercih ettik.

***er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye*'nin Tematik Yapısı**

Eser, adından da anlaşıldığı üzere "Zındıklar ve Cehmiyye" şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım, kimlikleri hakkında belirli bir bilgi bulunmayan Zındık grubunun Kur'an hakkındaki bazı iddialarına, Ahmed b. Hanbel'in ifadesi ile "şüphelerine", büyük oranda açıklama ve eleştiri üzerinden kurgulanmış bir içeriğe sahiptir. Burada özellikle Kur'an'da farklı surelerde yer alan bazı ayetlerin zındık grubu tarafından Kur'an'ın kendi içinde çelişkilerle dolu olduğuna yönelik iddiaları cevaplanmaktadır. Ahmed b. Hanbel, farklı ayetlerde görülen bu çelişki iddialarını büyük oranda Kur'an'ın ve ayetlerin bütünlüğünü dikkate alarak açıklamaktadır.

İkinci kısım ise Cehm b. Safvân ve Cehmiyye'nin kelâmî problemlere yaklaşımlarına, özellikle Kur'an'ın mahlûk olduğuna, ruyetullahın mümkün olmadığına, Allah'ın her yerde olduğuna dair iddialarına, bu iddiaları için ileri sürdükleri aklî ve naklî delillere yönelik kapsamlı bir eleştiridir. Ahmed b. Hanbel'in burada izlediği yöntem büyük oranda iddiayı bütün açıklığı ile ortaya koyup daha sonra bu iddianın dayandırıldığı ayeti ve konuyla ilgili bunun dışındaki diğer ayetleri de dikkate alarak cevaplama şeklindedir. Buna ilaveten Zındıklar kısmında yoğun olmayan diyalektik bir üslubun Cehmiyye'nin eleştirilerine cevap verilirken aktif kılındığı görülmektedir. Bu sebeple Cehmiyye'nin eleştirilirken bazen onları zor durumda bıraktığı düşünülen soruların Cehmiyye'ye yöneltildiği dikkat çekmektedir.

14 Kıvameddin Burslan, "İmâm Ahmed'in Bir Eseri: İslâm'ın En Kadîm İki Mezhebinin Münâkaşası", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/5-6 (1927): 278-327.

Bu açıdan özellikle kelâm muhalifi bir âlim ve geleneğin kurucusu olmakla maruf Ahmed b. Hanbel'in "nakil eksenli alternatif bir kelâm" faaliyeti içerisinde olduğu, bu sırada bazen aklî açıklamalara başvurmakla birlikte, muhaliflerini bazen naklin bütünlüğünü dikkate almaya bazen de Kur'an ve Sünnet'te öğretilmeyen şeyi söylememeye davet ettiği yerler bulunmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus da Cehm ve Cehmîlere karşı tavrın katı bir olumsuzluk taşıdığıdır. Ahmed b. Hanbel'e göre Cehm'in ve Cehmîler'in iddialarının çoğu, inanç sahibi birinin dile getiremeyeceği şeylerdir. Bu sebeple müellifin bazı konularda, "kendilerinden sıkıntıları gidermek için görünüşte ikrar etmekle" onları itham ettiği görülmektedir.

er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye'nin Problematik Yapısı

Eserin problematik içeriğinin tahlilini tematik yapıyı dikkate alarak iki alt başlık hâlinde incelemek daha isabetli olacaktır. Bu sebeple öncelikle zındıkların ardından da Cehmiyye'nin eleştirilerindeki problem haritasını verebiliriz.

Zındıkların İddiaları ve Ahmed b. Hanbel'in Yaklaşımı

Eserin birinci kısmında zındık gruba ait toplam 22 iddia ve bunlara yönelik cevaplar yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel, Zındıkların iddialarını büyük oranda "müteşâbih" konusu ile ilişkilendirmektedir. Zındıklara nispet edilen "çelişki iddiaları ile Ahmed b. Hanbel'in cevaplarını" bir tablo içinde vermek mümkündür.

ZINDIKLARIN İDDİALARI	AHMED B. HANBEL'İN CEVABI
1. Nisâ 56. ayetteki "derileri değiştirme" ifadesi, günahsız derilere azap etme anlamında değerlendirilmiştir.	Ayetteki değiştirme/tebdil, tecdîd yani yenileme anlamındadır. Kur'an'ın âmm, hâss ve çok anlamlı kelimeler barındırması, iddia sahiplerinin ise bu konularda bilgi sahibi olmaması, şüphenin kaynağıdır.
2. Bir ayette "konuşamayacaklarından" başka ayette "davalaşacaklarından" bahsedilmektedir. Bir yerde konuşamama başka yerde davalaşma, birbirinin çelişiğidir.	"Konuşulmayacak" dönem ilk zamanlar olup, "kendilerine izin verildiğinde" "davalaşacaklardır". (Secde, 12)
3. Bir ayette "Kör, dilsiz ve sağır olarak toplanacaklarından" başka ayette de cehennemliklerin cennetliklere sesleneceğinden bahsedilmesi çelişkidir.	"*Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!*" denilene kadar konuşup duracaklar. Ardından kör, sağır ve dilsiz olacaklardır.
4. Bir ayette "*birbirlerine soru soramayacaklar*" başka ayette de "*birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar.*" şeklinde geçmesi, çelişkidir.	Sûra ikinci üflenişte *birbirlerine soru soramazlar*, hesaplar görüldükten sonra cennete ve cehenneme gidilirken birbirlerini soruştururlar.
5. Bir ayette *"Biz namaz kılanlardan değildik."* Başka ayette "*Vay hâline o namaz kılanların ki,*" şeklinde yer alması çelişkidir.	"*Vay hâline o namaz kılanların ki,*" bunlar münafıklardır. *"Biz namaz kılanlardan değildik."* Ayetindekiler ise muvahhit mümin-lerdir.
6. İnsanın yaratılışı ile ilgili "toprak", "yapışkan çamur", "çamurdan alınmış bir parça", "işlenmiş balçık", "kurutulmuş çamur" ifadeleri, farklı ve çelişiktir.	"Toprak" ve "Yapışkan çamur" "işlenmiş balçık" "kurutulmuş çamur", Âdem'in yaratılışının aşamalarını, "*önemsenmeyen bir suyun özünden*" ifadesi de Âdem'in zürriyetinin meniden gelişi ile ilgilidir.
7. Doğu'nun ve Batı'nın; İki Doğu ve İki Batı, Doğuların ve Batıların Rabb'i ifadeleri, doğu ve batı hakkında çelişik ifadelerdir.	Doğu ve Batı, gece ve gündüzün birbirine eşit olduğu günle; İki Doğu ve İki Batı, yılın en kısa ve en uzun günleriyle; Doğular ve Batılar, yılın bütün günlerinin doğuş ve batışları ile ilgilidir.

8. Ayetlerde bir günün bin yıl ve 50 bin yıl şeklinde geçmesi, zındıkların günlerle ilgili ifadeleri çelişiktir.	Rabbin katındaki bir günün insanların saydığı bin yılla kıyasla anlatımı, göklerin ve yerin 6 günde yaratıldığı süreyi ifade eder. Bu günlerin her birinin süresi insanların saymasına göre bin yıldır. Bin yıl tutan bir gün ise Cebrâil'in semâdan yeryüzüne 500; yeryüzünden semâya 500 senede iniş ve çıkışını anlatmaktadır. 50 bin yıl olan bir gün, yaratılmışların hesabını Allah'tan başkasının idare etmesi hâlinde bitiremeyeceği bir süreyi ifade eder. Hesap görme açısından Allah'ın kudretine vurgu yapar.
9. Bir ayette Allah'tan hiçbir şeyin gizlenemeyeceği belirtildiği hâlde başka ayette ise müşriklerin müşrik olduklarını inkâr etmelerinden bahsedilmesi çelişkidir.	Müellif, inkârlarının mazeretten başka bir şey olmadığını, Allah'ın onların durumunu bildiğini söylemektedir.
10. Ayetlerde "çok kısa süre kaldık", "on günden fazla kalmadık", "ancak bir gün" ve "çok az" kalmak şeklinde geçen ifadeleri çelişiktir.	10 gün, kabirden çıkıp yeniden diriliş anında; kabirde 10 gün çok uzun bir süre olarak gelince "bir gün", bir gün de çok uzun gelince "çok az kalmak"tan bahsettiklerini söylemektedir.
11. Peygamberlerin bir ayette "bilgimiz yok", başka ayette "şahitlerin Allah'a iftira edenlerdir" diyeceğinin belirtilmesi çelişkidir.	Cehennem kükrediğinde akılları başından gittiğinde peygamberler "Bizim bilgimiz yok" diyecekler, kendilerine gelince "iftira atanlardır" şeklinde söyleyeceklerdir.
12. Kıyâme, 22-23'de Rabbin görülmesinden; En'âm, 103'de gözlerin O'nu idrak edememesinden bahsedilmesi çelişkidir.	Gözlerin idrak edememesinden kasıt, ahiret değil dünyadır. Diğer ayetteki görme ise ahiret açısındandır.

13. İnananların ilki olmayla ilgili ayetlerde farklı peygamberlerin ifadelerinin yer almasını çelişki olarak değerlendirmişlerdir. Mûsâ'dan önce peygamberler olmasına rağmen onun müminlerin ilkiyim demesi çelişkidir.	Mûsâ'nın sözü, Mûsâ'nın Rabbi'ni görme isteğinin ardından söylenmiştir. Bu sebeple seni dünyada kimsenin göremeyeceğini tasdik edenlerin ilkiyim anlamındadır. Sihirbazların ilk iman edenlerden olduk demeleri, Kıptîler arasında Mûsâ'yı tasdik edenlerin ilki anlamındadır. Hz. Muhammed'in (sav) Müslümanların ilki olduğunu söylemesi, Mekke halkı arasında anlamındadır.
14. Cehennem azabının aşamalarından ve şiddet derecelerinden bahseden ayetlerin farklı oluşları çelişkidir.	Ayetlerde Firavun ailesinin azabın en şiddetlisi ile nitelenmesi, onların bulunduğu bölümdeki en şiddetli azabı; varlıklar âleminde kimseye etmediği azaptan bahsedilmesi, dünyada domuzlara dönüştürmesini; Cehennemin yedi kapısının olduğu ve münafıkların en alt tabakasında olduklarını anlatmaktadır.
15. Acı ve kötü kokulu dikenli bir bitkiden başka yiyeceklerin olmadığı haber verilmesine rağmen başka ayette zakkum ağacının günâhkarların yiyeceği şeklinde belirtilmesi çelişkidir.	Her iki durum da cehennemin farklı bölgeleri hakkındadır.
16. Ayette müminlerin ve insanların mevlâsının bulunduğundan ve kâfirlerin mevlâsının bulunmadığından bahsedilmesi çelişkidir.	Müminlerin mevlâsı ile kastedilen, Allah'ın onlara yardım eden olmasıdır. Kâfirlerin böyle bir yardımcısının olmadığından bahsedilmektedir. İnsanların mevlâları ifadesi ise dünyada bâtıl rablerin insanlar tarafından mevlâ addedilmesine işaret etmektedir.
17. Bir ayette مقسطون *u* sevdiğinden başka bir ayette de قاسطون*un* cehennem yakıtı olduğundan bahsedilmesi çelişkidir.	قاسطون ile kastedilen, Allah'ın yaratıklarından Allah'a ortak koşanlar ve Allah ile birlikte o varlığa da ibadet edenlerdir. مقسطون ile kastedilen ise adil olanlardır.

18. Bir ayette mümin erkek ve kadınların birbirlerinin velileri olduğundan başka ayette aralarındaki bağ sebebiyle bir sorumluluğun olmadığından bahsedilmesi çelişkidir.	Velilik ile kastedilen Medine'ye hicret sonrası müminlerin birbirlerine mirasçı olması ve hicret etmeyenlerin ise hicret edene kadar mirastan haklarının olmamasıdır. Diğer ayetteki velilik "din" konusundaki veliliktir.
19. Allah İblis'e *"Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır."* (İsrâ, 65) derken; oysa Mûsâ (as) adamı öldürdüğünde *"Bu şeytanın işidir."* demesi birbirleri ile çelişiktir.	İblis'in nüfuzunun olmaması, kendisi için seçtiği kullarını şirke saptırmaya güç yetirememesidir. Mûsâ'ın (as) *"...Bu şeytanın işidir..."* sözünden maksat, şeytanın güzel göstermesidir.
20. Bir ayette *"bugün biz sizi unutuyoruz..."* başka bir ayette de *"Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitaptadır; rabbim ne yanılır ne unutur' dedi."* şeklinde ifade edilmesi çelişkidir.	Birincisi "sizi terk edip yalnız bırakacağız" anlamındadır. İkinci ayetten maksat, Allah'ın bilgisinden hiçbir şeyin gizli kalmayacağı, bildiklerinden herhangi bir şeyin de kaybolup gitmeyeceğidir.
21. Bir ayette "kör olarak haşretme" başka bir ayette "gözünün keskin" olduğundan bahsedilmesi çelişkidir.	Kör olarak haşr ile kastedilen, dünyada kendisine delil diye sarıldığı şeylerden ahirette uzak ve habersiz şekilde haşredilmedir. "Gözün keskinliği" ile dünyada yalanladıkları ahireti ve ahiret hâllerinin tamamını görüp gözlerini kapatamayacak derecede bir görme keskinliği kastedilmektedir.
22. Bir ayette 'beraberim' başka bir ayette de 'beraberiz' şeklindeki ifadeler çelişkidir.	"Biz" kullanımı mecazdır, "ben" kullanımı ise dil açısından uygun bir kullanımdır.

Tablodaki verilere dikkat edildiğinde, Zındıklar'ın Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da "çelişki ve ihtilaf" iddialarına dayandıkları anlaşılmaktadır. Bu noktada çelişkinin (tenâkuz), aynı konuda aynı durum ve şartlar altında iki farklı hükmün bildirilmesini ifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Ahmed b. Hanbel'in açıklamalarının büyük oranda ilgili iddiaları çelişkiden farklı bir alana çekmeyi, bir metot olarak uyguladığı rahatlıkla görülmektedir. Zira onun buradaki açıklama tarzı, ilgili şüphelerin "farklı ayet, farklı bağlam ve farklı muhatapları" dikkate almadıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan

onların iddia ettiği çelişkiler geçersiz olmaktadır. Zira Ahmed b. Hanbel, ayetlerde farklı görülen anlatıların veya çelişki olduğu iddia edilen ayetlerin, aynı konu hakkındaki aynı durum ve şartlar altındaki anlatım olmadığı üzerinde durmaktadır. İlgili ayetlerden herhangi birinin bir durumda olumladığı/ispat ettiği şeyi, başka bir ayet aynı durum altında olumsuzlamamakta/yok saymamakta/nefyetmemektedir.

Ahmed b. Hanbel çelişkisizlik ilkesine atıf yapmadan ayetlerin farklı durumlar hakkındaki anlatıları üzerinde açıklama metodunu tercih etmektedir. Her ne kadar o iki çelişiğin aynı anda ve mekânda olmadığı gibi bir ilkeden bahsetmese de çelişik olduğu iddia edilen ayetlerdeki anlamları farklı anlara ve mekânlara taşıyan bir açıklama tarzını benimsemesi dikkat çekicidir. Bu sebeple o, şüphelerin dayandığı temel epistemik hatayla değil, bunların pratik olarak ayetlerin bağlamlarının dikkate alınması ile giderilebileceği üzerinde durarak "tefsir" yapmaktadır.

Bu noktada Muʿtezile ile ilkesel bir benzerlikten bahsetmek mümkündür. Zira Muʿtezile de Kur'an'da çelişki olduğu iddialarının, ilgili ayetlerin bağlamlarını dikkate almamaktan kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Ancak Muʿtezile, Ahmed b. Hanbel'den farklı olarak "çelişki" iddiasının felsefî ve mantıkî arka planından da hareket etmektedir. Bu sebeple onlar Kur'an hakkında "iki çelişik hükmün aynı anda aynı mekânda bulunması" tarzında bir çelişkiden bahsedilmesinin mümkün olmadığını belirtmekte, böylece Kur'an hakkındaki çelişki iddialarını mantıkî açıdan da analiz etmekte ve geçersiz olduğu üzerinde durmaktadırlar.[15]

Muʿtezile ile kurulan bu benzerlik, Ahmed b. Hanbel'in buradaki zındıklarla kimi kastetmiş olabileceğine dair de bir fikir verebilir. Ahmed b. Hanbel zındıklar ile kimi kastettiği-

15 Metin Özdemir, *Muʿtezile'nin Kur'an Müdafaası* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 175-200.

ni açık bir şekilde belirtmezken, Mu'tezile Kur'an'da çelişki olduğu iddialarında İbn Râvendî'yi hedef almaktadır. İbn Hanbel'in muhtemel muhataplarının da ismen İbn Râvendî olmasa da onun iddiaları ile yakın iddialar ileri süren kişiler olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Cehmiyye'nin İddiaları

İslam düşünce geleneğinin erken dönem bilginlerinin başında gelen Cehm b. Safvân'ın hayatı ve görüşleri hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir. Buna ilaveten hakkındaki bilgilerin çoğu onun düşüncelerine muhalif müelliflerin eserlerine dayanmaktadır. Bu müelliflerden birinin de Ahmed b. Hanbel olduğu, ona özel bir reddiye telif etmesinden anlaşılmaktadır. Buna karşın Cehm b. Safvân'ın temel düşüncesi ve Cehmiyye'den sistematik bir mezhep olarak bahsedilip bahsedilmeyeceği bir tarafa, Ahmed b. Hanbel'in Cehm'i ilmî anlamda oldukça yetersiz şekilde sunması dikkat çekmektedir.

Cehmiyye'nin iddialarının ele alındığı yerler bize iki hususta bilgi vermektedir. Bunlardan birincisi Cehm ve Cehmiyye'nin kelâmî görüşleri; diğeri Ahmed b. Hanbel'in bu görüşlere karşı tavrı ve kendi görüşünün ne olduğudur. Her iki konu da daha önceki çalışmalarda müstakil olarak ele alınmış durumdadır. Bu açıdan diğer çalışmaların dışında üç noktaya dikkat çekerek bu kısımla ilgili kısmî bir değerlendirme yapılması mümkündür.

Önceki başlıkta olduğu gibi bu başlıkta da Cehm ve Cehmiyye'nin eleştirildiği konu başlıklarına kısaca temas etmek gerekebilir. Burada toplam 20 iddianın ele alındığı görülmektedir. Ancak bu 20 iddianın büyük bir kısmı birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olup benzer konularla ilgilidir. Bu açıdan iddiaları "Allah'ın sıfatları, Kur'an, ahiret" şeklinde üç başlık altında ele almak mümkündür.

20 iddia içerisinde Allah'ın el-Evvel ve el-Âhir olduğundan hareketle cennet, cehennem ve nimetlerinin son bula-

cağı şeklinde ahiret konusuyla ilgili bir problem vardır. 12 konu, Allah'ın kelâmı ve Kur'an hakkında olup büyük oranda Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusuyla ilgilidir. 3 konu Allah'ın her yerde olduğu ile ilgilidir. Allah'ın şey olarak isimlendirilmesi, ruyetullah, istivâ, Allah'ın ilmi de birer mesele olarak geçmektedir. Konu dağılımı dikkate alındığında büyük oranda Kur'an'ın mahlûk mu olduğu sorununun Cehmiyye ile ilgili kısımlarda yoğun olduğu dikkat çekmektedir.

Cehmiyye Eleştirilerinin Mu'tezile ile Bağlantısı

Ahmed b. Hanbel'in hayatı, Halku'l-Kur'ân konusunun İslâm düşüncesindeki yeri ve Cehmiyye'nin iddialarının büyük oranda Halku'l-Kur'ân ile ilişkili olması, İbn Hanbel'in buradaki eleştiri alanının doğrudan Mu'tezile'ye uzandığı anlamına gelmektedir. Bu hususu destekleyen tarihsel verilere metinde rastlamak mümkündür. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe ve Amr b. Ubeyd'in çevresinden bazı kişilerin Cehm'in görüşlerine yakınlık gösterdiğini belirtmekte ve bu surette Cehmiyye'yi belirgin bir fırka kimliği açısından muhatap almaktadır. Ayrıca Cehmiyye'nin insanlar arasında etkili olduğu anlamını çağrıştıran ifadelere yer vermektedir.

Cehm'in bazı görüşlerine kâil olanların Ebû Hanîfe'nin ve Amr b. Ubeyd'in çevresi ile ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Bu iki ismin çevresi ile ilişkilendirme, eserin temel problemleri arasında Halku'l-Kur'ân ve ruyetullahın bulunması, müellifin mihneyi yaşaması gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Hanefî-Mu'tezilî ortak kimliği ile karşılaşılması kaçınılmazdır.[16] Bu açıdan müellifin, Cehmiyye eleştirilerini Cehm b. Safvân'ın kimliği hakkındaki bazı bilgilerle başlatıp ardından konuyu Cehmiyye inancını/dinini, Ebû Hanîfe'nin ve Amr b. Ubeyd'in arkadaşları ile ilişkilendirmesi ve eserde Cehm'den öte Cehmiyye'yi muhatap alması daha anlaşılır olmaktadır. Bu durumlar Ahmed b. Hanbel'in mihnenin

16 Mihne sürecindeki Hanefî ve Mu'tezile geleneklerinin etkisi hakkında detaylı bilgi için bk. Ümit, "Mihne Sürecinde Hanefiler", 101-130.

siyasi, bürokratik ve ilmi taşıyıcıları olan ve aynı zamanda Halku'l-Kur'ân ve ruyetullah konularında Cehm ile aynı kanaatleri paylaşan Hanefî-Mu'tezile'yi hedef aldığını söylememize imkân vermektedir. Ancak müellifin kendi döneminin bir ismi olmayan, kendi döneminin görüşlerinin başlangıç kaynağı olduğunu düşündüğü Cehm'i ve Cehmiyye'yi kitap için isim olarak tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Bu tarz bir yakınlık kurmak mümkün olsa da Cehmiyye'ye nispet edilen görüşlerin tamamının ilgili Hanefî-Mu'tezilî çevreyi kapsadığının söylenmesi güçtür. Özellikle Allah'ın her yerde olduğu ve cennet-cehennem ve nimetlerinin yok olup son bulacağına dair iddiaları Mu'tezile ile yakınlığın olmadığı konuların başında gelmektedir.

SONUÇ

Hanbelî mezhebinin kurucu İmamı Ahmed b. Hanbel'in hayatı dikkate alındığında *er-Reddu 'ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye* adlı eser, onun kelâmî düşüncesi açısından büyük kıymeti haizdir. Özellikle Zındıkların çelişki iddia ettikleri ayetlere yaklaşımı, onun Kur'an'ı anlama ve anlamlandırma metodu açısından kayda değer bilgiler ihtiva etmektedir. Buna ilaveten Cehmiyye ile ilgili bahisler kendi döneminin temel problemlerine yaklaşımını ve tevil ile ilgili bazı verileri içermektedir. Cehmiyye kısmında dikkat çeken diyalektik yapıda, Ahmed b. Hanbel'in dînî kaygı içerisinde hareket ettiği de görülmektedir. Özellikle bazı konularda Allah'ın kendisi hakkında söylemediği şeyi söylemekten çekindiğine işaret eden cümleleri öne çıkmaktadır. Cehmiyye'nin iddialarına getirilen cevaplar ve onlara yöneltilen yeni sorular, sosyal hayatına yansıyan mükâleme üslubunun *er-Redd*'in Cehmiyye ile ilgili kısmında da aktif kılındığını göstermektedir.

er-Redd, Ahmed b. Hanbel'in dînî kaygı, iddia sahiplerini Kitâb'a yönelik metodolojik bakış hatası ve kendi iddialarındaki epistemolojik çıkmaz açısından konulara yaklaştığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed, Ziyauddin. "Ebû Bekir el-Hallâl : Ahmed b. Hanbel'in Öğretilerinin Derleyicisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Trc. Ramazan Özmen 46/2 (2005): 305-314.

Bulut, Zübeyir. *Hanbeli Akaid Sistemi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Bulut, Zübeyir. "Hanbelî Akaidinin Teşekkülü". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/5 (2017): 2941-2962.

Bulut, Zübeyir. "Karşı Mihne Uygulamaları Ve Er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017): 75-110. https://doi.org/10.18317/kader.81559.

Burslan, Kıvameddin. "İmâm Ahmed'in Bir Eseri: İslâm'ın En Kadîm İki Mezhebinin Münâkaşası". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/5-6 (1927): 278-327.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Me'ârif*. Thk. Servet Akkâşe. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1992.

Kandemir, M. Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 75-80. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*. Ankara : Ankara Okulu, 2002.

Makdisi, George. "Hanbelî Mezhebi ve Tasavvuf". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Trc. Ramazan Özmen 8/18 (2007): 297-310.

Özdemir, Metin. *Mu'tezile'nin Kur'an Müdafaası*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.

Özer, Ahmet. *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Topaloğlu, Bekir. "er-Red ale'z-Zenâdıka ve'l-Cehmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 514-515. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Ümit, Mehmet. "Mihne Sürecinde Hanefiler". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 101-130.

ZINDIKLARIN VE CEHMİYYE'NİN İDDİALARINA YÖNELİK ELEŞTİRİ

Bismillahirrahmanirrahim
Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adı ile
O'ndan yardım diler ve O'na tevekkül ederiz.

Mukaddime

Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (Allah kendisinden razı olsun, onu cennet ile mükâfatlandırsın, bize de mağfiret etsin, O Kerîm ve Cömerttir. Âmin) şöyle demiştir:

Peygamberlerin olmadığı fetret dönemlerinde, saptıranları hidayete davet eden, kendilerine sapıklardan gelen eziyetlere sabreden, (yaşayan) ölülere Allah'ın kitabı ile hayat veren, (bakan) körleri Allah'ın nuru ile aydınlatan, İblis'in öldürdüğü nice kişileri dirilten, onun saptırdığı nicelerini de hidayete ulaştıran ilim adamlarının varlığını daim kılan Allah'a hamd olsun. İlim adamlarının insanlara sağladıkları güzellikler ne kadar büyükse, insanlar ilim sahiplerine o oranda kötülük yapmışlardır.

İlim adamları, Allah'ın kitabı hakkında haddi aşanların tahriflerini, yalancıların iftiralarını ve cahillerin tevillerini çürütüp ortadan kaldırırlar. Cahil, yalancı ve haddi aşan bu insanlar, bidat sancağına kenetlenip fitne çıkarmışlardır. Bunlar Allah'ın kitabı hakkında ihtilaf eden, Allah'ın kitabına muhâlif ve kitap hakkındaki muhalefet konusunda ittifak hâlinde bulunan kişilerdir. Onlar Allah'a karşı, Allah ve Allah'ın kitabı hakkında bilgisizce konuşuyorlar. Allah'ın kelâmındaki müteşâbih olanlar üzerinde konuşurlar ve cahil insanları kendilerine benzetmek için kandırırlar. Saptırıcıların fitnesinden Allah'a sığınırız.

Zındıkların Kur'an'ın Müteşâbihi Hakkında Yanıldıkları Hususların Açıklaması

Ahmed (Allah kendisine rahmet etsin) "*Onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini başkasıyla değiştiririz ki acıyı duysunlar*" şeklindeki Nisâ suresi 56. ayeti hakkında şöyle dedi:

Birinci İddia

Zındıklar şöyle söylemektedir: Neden isyan eden derileri yanıyor da (yandıktan sonra) daha sonra Allah yanan derileri başka derilerle değiştiriyor? "*Derilerini başka yenisiyle değiştiririz*" (Nisâ, 56) dediği için bu ayetten sadece Allah'ın günah işlememiş derilere azap edeceğini anlamaktayız. İşte onlar Kur'an hakkında şüphe ettiler ve böylece kitabın kendisiyle çelişik olduğunu iddia ettiler.

Onlara şöyle dedim: Allah'ın (Azze ve Celle) "*Derilerini başkasıyla değiştiririz*" sözü, derilerin yanan derilerinden başka deriler anlamında değildir. "*Derilerini başkasıyla değiştiririz*" sözündeki "derileri değiştirmek/tebdil", derileri yenilemek/tecdid anlamındadır. Çünkü derileri piştikten sonra Allah onları yenileyecektir. Bu şüphe, Kur'an'da âlimlerin bileceği âmm, hass, çok anlamlı kelimelerin bulunmasından kaynaklanmaktadır.

İkinci İddia

Allah Teâlâ'nın "*Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar. (Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler.*" (Mürselât, 35-36) ayeti ile "*Sonra da kıyamet gününde rabbinizin huzurunda davalaşacaksınız.*" (Zümer, 31) ayeti hakkındaki iddialarına gelince şöyle söylediler:

Muhkem bir Kelam'da/Kur'an'da bu nasıl olur? Allah bir ayette "*Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar.*" (Mürselât, 35) şeklinde; başka bir yerde de "*Sonra da kıyamet gününde rabbinizin huzurunda davalaşacaksınız.*" (Zümer, 31) buyurmaktadır.

Bundan dolayı bu kelâmın bir kısmının bir kısmı ile çeliştiğini iddia ettiler ve Kur'an hakkında şüpheye düştüler.

"*Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar.*" (Mürselât, 35) ayetinin tefsirine gelince bu ayet, varlıkların diriltileceği ve konuşamayacakları, bahane ileri sürmelerine izin verilmeyeceği için mazeret de ileri süremeyecekleri 60 yıllık süreye kadar uzanan ilk zamanlardır. Bu süreden sonra konuşmaları için kendilerine izin verilir ve onlar da konuşurlar. İşte Allah "*Rabbimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızâna uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!*" (Secde, 12) ayeti de buna işaret eder.

İşte kendilerine konuşmak için izin verildiğinde konuşmuş ve davalaşmış olurlar. Bu, "*Sonra da kıyamet gününde rabbinizin huzurunda davalaşacaksınız.*" (Zümer, 31) ayetinde belirtildiği üzere hesap günü ve mazlumların hakkının verileceği zamandır. Bunun ardından kendilerine "*Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.*" (Kâf, 28) denilir. Bu ayette "daha önce" ile kastedilen dünyada yapılan uyarıdır. Bunun ardından da azap gerçekleşir.

Üçüncü İddia

"*Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir hâlde yüzükoyun süründürerek toplarız.*" (İsrâ, 97) ayeti ile "*Cehennem ehli cennet ehline seslenirler.*" (A'râf, 50) ve "*Cennet ehli cehennem ehline seslenirler.*" (A'râf, 44) şeklindeki diğer ayetler hakkındaki iddialarına gelince şöyle söylemektedirler:

Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur? Allah bir ayette "*Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir hâlde yüzükoyun süründürerek toplarız.*" (İsrâ, 97) derken başka bir yerde de bazılarının bazılarına sesleneceğini söylemektedir.

İşte bu sebeple Kur'an hakkında şüpheye düştüler.

"*Cehennem ehli cennet ehline seslenirler.*" (A'râf, 50) ve "*cennet ehli cehennem ehline seslenirler.*" (A'râf, 44) ayetinin açıklaması şudur:

Onlar, birbirleri ile konuşulacak olan cehenneme girecek-lerin ilkidir. Onlar "*Ey Mâlik, rabbin bizim işimizi bitirsin!" diyecekler; o da "Burada kalıcısınız" cevabını verecektir.*" (Zuhruf, 77) şeklinde seslenecektir. Ayrıca "*Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver.*" (İbrâhîm 44), "*Rabbimiz! Kötü yanımıza yenik düştük.*" (Mü'minûn, 106) diyecekler. Onlara "*Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!*" denilene kadar konuşup duracaklar. Ardından kör, sağır ve dilsiz oluverirler, konuşma kesilir. Geriye sadece nefes alıp verme ve ağlamak kalır.

Bu, Zındıkların Allah Azze ve Celle'nin sözleri arasında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

Dördüncü İddia

"*Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!*" (Mü'minûn, 101) ayeti ile "*birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar.*" (Saffât, 50) şeklindeki diğer ayet hakkındaki iddialarında şöyle söylemektedirler:

Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur?

İşte bu sebeple Kur'an hakkında şüpheye düştüler.

"*Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de soru sorabilecekler!*" (Mü'minûn, 101) ayetine gelince bu, ikinci nefha yani ikinci defa sûra üflendiğindedir. İnsanlar kabirlerinden kalktıklarında birbirlerini soramayacak ve bulundukları yerde de konuşamayacaklar.

Hesapları görüldükten sonra cennete ve cehenneme girerler. Burada birbirlerini soruşturarak ilerleyeceklerdir. İşte bu, Zındıkların hakkında şüphe ettikleri şeyin açıklamasıdır.

Beşinci İddia

Allah Teâlâ'nın "*Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik.*" (Müddessir, 42-43) ayeti ile "*Vay hâline o namaz kılanların ki,*" (Maûn, 4) şeklindeki ayeti hakkında şöyle dediler: Allah namaz kılan

bir kavmi kınamakta ve *"Vay hâline o namaz kılanların ki,"* (Maûn, 4) demektedir. Başka bir kavim hakkında ise namaz kılmadıkları için cehenneme girdiklerini söylemektedir.

İşte bu sebeple Kur'an hakkında şüpheye düştüler ve Kur'an'ın çelişik olduğunu iddia ettiler.

"Vay hâline o namaz kılanların ki," (Maûn, 4) ayetinde, Allah münafıkları kastetmektedir. *"Onlar namazlarının özünden uzaktırlar."* (Maûn, 5) ayetindeki gibi namaz kıldıkları vakit *"Onlar halka gösteriş yaparlar."* (Maûn, 5). Yani şöyle demektedir: Müminlerle birbirlerini gördüklerinde namaz kıldılar, görmediklerinde ise namaz kılmadılar.

"Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik." (Müddessir, 42-43) ayetinde namaz kılanlardan değildik ifadesi ile kastedilen mümin muvahhitlerdir. İşte bu Zındıkların hakkında şüphe ettikleri şeydir.

Altıncı İddia

Allah Azze ve Celle'nin *"Allah sizi topraktan yarattı."* (Fâtır, 11), *"...yapışkan bir çamurdan"* (Sâffât, 11), *"...çamurdan alınmış bir özden/parçadan..."* (Mü'minûn, 12), *"...işlenmiş balçık..."* (Hicr, 26), *"...ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan..."* (Rahmân, 14) ayetlerinde de farklı şeylerden yarattığını söylemektedir. Zındıklar Kur'an hakkında şüpheye düştüler ve Kur'an'ın kesinlikle bir kısmının bir kısmı ile çeliştiğini söylediler.

İlki, Âdem'in yaratılışının başlangıcını anlatmaktadır. Allah onu önce topraktan yaratmış daha sonra kırmızı, siyah ve beyaz çamurdan ve daha sonra çamurdaki iyilik ve kötülük parçalarından yaratmıştır. Bu sebeple Âdem'in çocukları iyi ve çirkin, siyah, kırmızı ve beyazdır.

Sonra bu toprak ıslatıldığında çamur oldu; ayetteki *"çamurdan"* (Sâffât, 11) ifadesi budur. Çamur, bir kısmının bir kısmına yapıştığı kıvama geldiğinde, çamur yapışkan yani bitişik hâle gelmiş oldu.

Sonra *"...çamurdan alınmış bir parçadan..."* (Mü'minûn, 12) dedi. Burada da sıkıldığında parmakların arasından dökülen çamura benzer bir şey olduğunu söylemektedir. Sonra işlenmiş balçık hâline gelmiş, böylece *"...balçıktan..."* (Hicr, 26) yaratılmış oldu. Kuruduğunda da ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş oldu. Yani ateşte pişirilen toprak kapların çıkardığı tıkırtıya benzeyen tıkırtısı oldu. Şöyle demektedir: Onun, pişirilmiş çamurun çıkardığı ses gibi sesi vardır.

Bunlar, Âdem'in yaratılışının açıklamasıdır.

"...önemsenmeyen bir suyun özünden..." (Secde, 8) ayetine gelince, bu da Âdem'in zürriyetine dair yaratmanın başlangıcıdır. "Sülâle" kelimesi ile kastedilen erkekten çıkan "nutfe/meni"dir. "Sudan" kelimesi ile de "mehîn/önemsiz" yani zayıf olan nutfe kastedilmiştir.

Bu, Zındıkların hakkında şüphe ettikleri şeydir.

Yedinci İddia

Allah *"...doğunun ve batının rabbi..."* (Şuarâ, 28), *"... iki doğunun ve iki batının rabbi..."* (Rahmân, 17) ve *"...doğuların ve batıların rabbi..."* (Meâric, 40) şeklinde buyurmuştur. Zındıklar bu ayetlerdeki doğu ve batının farklı şekilde kullanılması sebebiyle şüpheye düştüler ve "Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur?" dediler.

"...doğunun ve batının rabbi..." (Şuarâ, 28) ayetine gelince bu, gecenin ve gündüzün birbirine eşit olduğu günle ilgilidir. Allah, bu günün doğuşuna ve batışına yemin etmektedir.

"...iki doğunun ve iki batının rabbi..." (Rahmân, 17) ayetine gelince, bu da yılın en kısa ve en uzun günleriyle ilgilidir. Allah yılın en kısa ve en uzun günlerinin ikisinin doğuşuna ve ikisinin batışına yemin etmektedir.

"...doğuların ve batıların rabbi..." (Meâric, 40) ayetine gelince, bu da yılın bütün günlerinin doğuşları ile batışlarını ifade etmektedir.

Bu, Zındıkların hakkında şüphe ettikleri şeyin açıklamasıdır.

Sekizinci İddia

Allah *"...Rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir."* (Hacc, 48) buyurmuş, başka bir ayetlerde de *"O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar."* (Secde, 5) ve *"Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar. Şimdi sen güzelce sabret."* (Meâric, 4-5) buyurmaktadır.

Zındıklar, "Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur? Bu kitabın bir kısmı bir kısmı ile çelişiyor." dediler.

"...Rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir." (Hacc, 48) ayetine gelince, burada anlatılan, Allah'ın yeryüzünü ve gökleri içinde yarattığı altı günlük zaman dilimindeki günler hakkındadır. Bu günlerin her birinin süresi bin yıldır.

"O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar." (Secde, 5) ayetine gelince, bu da Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelip daha sonra semaya yükseldiği süresi bin sene olan bir gün hakkındadır. Bu semâdan yeryüzüne doğru 500 yıllık bir yolculuktur. Semâdan yeryüzüne iniş 500 ve yeryüzünden de semâya yükseliş 500 yıldır. Bu da toplamda 1000 yıldır.

"...miktarı elli bin yıl olan bir günde..." (Meâric, 4) ayetine gelince, şayet yaratılmışların hesabını Allah'tan başkası idare etmeye kalksa, süresi elli bin yıl olan bir günde bu hesabı bitiremez. Allah, yaratılmışların hesabını görmeye başladığında, onların hesabını dünya hesabı ile yarım günlük bir sürede bile tamamlar. Allah'ın *"...Hesap görücü olarak biz yeteriz."* (Enbiyâ, 47) ayeti de hesabın hızlıca olması anlamındadır.

Dokuzuncu İddia

Allah "*Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz.*" (En'âm, 22) dedikten sonra onların "*Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık.*" (En'âm, 23) diyeceklerini söylemiştir. Onlar müşrik olduklarını inkâr etmişlerdir.

Başka bir ayette de Allah "*...Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler...*" (Nisâ, 42) buyurmuştur. Zındıklar bu ayetler dolayısıyla Kur'an hakkında şüpheye düştüler ve Kur'an'ın çelişkili olduğunu iddia ettiler.

"*Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık.*" (En'âm, 23) ayeti, "Bize soru sorulduğunda 'Bizler müşriklerden değildik.' şeklinde söyleyelim." diyen tevhit ehlinin hatalarını Allah'ın affettiğini gördüklerinde müşriklerin tavrını dile getirmektedir. Allah müşrikleri ve putlarını bir araya getirip "*Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz.*" (En'âm, 22) ve ardından da "*Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık.' demekten başka bir şey olmadı.*" (En'âm, 23) buyurmuştur.

Onlar şirki gizlediklerinde Allah onların ağızlarını mühürlemiş ve organlarına emretmiştir. Organlar da bunları itiraf etmektedir. Bu da Allah'ın şu ayetinde ifade edilmiştir: "*O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.*" (Yâsîn, 65) Allah Teâlâ organların şahitlik edeceği zamanı haber vermektedir.

Bu, Zındıkların hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

Onuncu İddia

Allah'ın "*Günaha saplanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler.*" (Rûm, 55) ayeti ile "*On günden fazla kalmadınız diyerek*

aralarında fısıldaşırlar." (Tâhâ, 103), *"Ancak bir gün kaldınız der."* (Tâhâ, 104) ve *"...siz, çok az kaldığınız..."* (İsrâ, 52) ayetlerindeki günlerin on, bir ve çok az şeklindeki ifadelerinden dolayı Zındıklar şüphe ettiler.

"On gün kaldınız." (Tâhâ, 103) ayetine gelince, onlar bunu kabirlerinden çıkıp da inkâr ettikleri yeniden dirilişi gördüklerinde söylemişlerdir. Birbirlerine kabirde önce sadece "10 gece kaldınız." derler daha sonra 10 sayısını çok bulunca, kabirde hayır hayır *"Ancak bir gün kaldınız."* (Tâhâ, 104) demişlerdir. Daha sonra bir günün de çok olduğunu düşününce *"...siz, çok az kaldığınız..."* (İsrâ, 52) demişlerdir. Çok az ifadesinin de çok olduğunu düşününce "Gecenin sadece bir saati kaldınız." demişlerdir.

Bu, Zındıkların hakkında şüphe duydukları şeyin açıklamasıdır.

On Birinci İddia

Allah bir ayette *"Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin' diyecekler."* (Mâide, 109) şeklinde, başka bir ayette de *"Şahitler de 'İşte bunlar rablerine iftira edenlerdir.' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!"* (Hûd, 18) buyurmuştur. Zındıklar, "Bu nasıl olur?" dediler. Bir ayette *"Bizim bir bilgimiz yok ki"* (Mâide, 109) diyorlar; diğer ayette ise onların *"İşte bunlar rablerine iftira edenlerdir."* (Hûd, 18) diyeceklerini haber vermektedir.

Bundan dolayı Zındıklar Kur'an'ın birbiriyle çeliştiğini iddia etmişlerdir.

"Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi? diyecek" (Mâide, 109) ayetine gelince Allah, tevhit hakkında *"Size ne cevap verildi? diyecek"* şeklinde cehennem kükrediği anda onlara soracaktır. Cehennem kükrediğinde

onların akılları başlarından gider. Sonra *"Bizim bir bilgimiz yok"* (Mâide, 109) diyeceklerdir. Sonra akılları başlarına geldiğinde *"İşte bunlar rablerine iftira edenlerdir."* (Hûd, 18) diyeceklerdir.

Bu, Zındıkların hakkında şüphe duydukları şeyin açıklamasıdır.

On İkinci İddia

Allah bir ayette *"Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."* (Kıyâme, 22-23) şeklinde başka bir ayette ise *"Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır."* (En'âm, 103) şeklinde söylemektedir. Zındıklar, "Bu nasıl olur?" dediler. Bir yerde rablerine bakacaklarını, başka bir ayette de *"Gözler O'nu idrak edemez."* (En'âm, 103) şeklinde söylemektedir.

Zındıklar bu ayetler dolayısıyla Kur'an hakkında şüpheye düştüler ve Kur'an'ın birbiriyle çeliştiğini iddia ettiler.

"Oysa o gün bir kısım yüzler parıldayacaktır." (Kıyâme, 22) ile kastedilen yüzlerin iyilik ve beyazlık ile parlaması; *"Rablerine bakarak"* (Kıyâme, 23) ile kastedilen ise yüzlerin cennette Rablerine bakmasıdır.

"Gözler O'nu idrak edemez." (En'âm, 103) ayeti ile kastedilen ahiret hariç dünyada idrak edilmemesidir. Bu, Yahûdîler Hz. Mûsâ'ya *"Bize Allah'ı apaçık göster.' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı."* (Nisâ, 153) demişler ve ölmüşlerdi. *"Bize Allah'ı apaçık göster."* (Nisâ, 153) dedikleri için (ölümle) cezalandırıldılar. Müşrik Araplar, Hz. Peygamber'den (sav) isterken *"Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin."* (İsrâ, 92) demişlerdi.

Müşrik Araplar Hz. Peygamber'den (sav) böyle bir talepte bulunduklarında Allah Teâlâ, Yahûdîler'in *"Bize Allah'ı apaçık göster.' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onla-*

rı hemen yıldırım çarpmıştı." (Nisâ, 153) dediklerindeki gibi *"Yoksa siz de peygamberinizden daha önce Mûsâ'dan istenilen şeyler gibi istekte mi bulunuyorsunuz?"* (Bakara, 108) buyurdu. Allah bu sebeple *"Gözler O'nu idrak edemez."* (En'âm, 103) diyerek kendisini ahirette değil de dünyada kimsenin göremeyeceğini haber vermektedir. *"Gözler O'nu idrak edemez."* (En'âm, 103) diyerek dünyayı kastetmiştir. Ancak ahirete gelince O'nu görebilecekler.

Bu, Zındıkların hakkında şüphe duydukları şeyin açıklamasıdır.

On Üçüncü İddia

Ayette Mûsâ *"Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."* (A'râf, 143) derken başka bir ayette sihirbazlar *"İlk iman edenler olduğumuz için rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."* (Şuarâ, 51) demektedirler. Hz. Peygamber (sav) de *"Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim."* (En'âm, 162-163) demektedir.

Zındıklar, "İbrâhîm, Ya'kûb ve İshâk ondan daha önce mümin olduğu hâlde Mûsâ nasıl olur da *"Ben müminlerin ilkiyim."* (A'râf, 143) diyebilir." dediler. Hâl böyle iken Mûsâ'nın *"Ben müminlerin ilkiyim."* (A'râf, 143) demesi nasıl mümkün olabilir?

Daha sonra da sihirbazlar da *"İlk iman edenler olduk"* (Şuarâ, 51) demişlerdir.

Îsâ ve ona tabi olanlar gibi kendisinden önce birçok Müslüman bulunduğu hâlde Hz. Muhammed'in (sav) *"Ben Müslümanların ilkiyim."* (En'âm, 163) demesi nasıl mümkün olabilir?

İşte Zındıklar ayetlerdeki bu ifadeler sebebiyle Kur'an hakkında şüpheye düştüler ve Kur'an'ın çelişkili olduğunu söylediler.

Hz. Mûsâ'nın (as) "*Ben müminlerin ilkiyim.*" (A'râf, 143) sözüne gelince, Hz. Mûsâ bunu, "*Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.*" (A'râf, 143) dediğinde Allah'ın ona "*Beni asla göremezsin.*" (A'râf, 143), dünyada yaşarken beni kimse göremez dediğinde söylemiştir. Mûsâ'nın "*Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.*" (A'râf, 143) sözünden sonra "*Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim.*" (A'râf, 143) dedikten sonra "*Ben müminlerin ilkiyim.*" (A'râf, 143) sözüyle, "Dünyada hayattayken seni kimsenin göremeyeceğini tasdik edenlerin ilki" olduğu kastedilmiştir.

Sihirbazların "*İlk iman edenler olduk*" (Şuarâ, 51) sözüne gelince, bununla da Mısır halkı içindeki Kıbtîler arasında Mûsâ'yı tasdik edenlerin ilki oldukları kastedilmektedir.

Hz. Muhammed'in (sav) "*Ben Müslümanların ilkiyim.*" (En'âm, 163) sözü ile kastedilen de, Mekke halkı arasındaki Müslümanların ilki olmasıdır.

Bu, Zındıkların hakkında şüphe duydukları şeyin açıklamasıdır.

On Dördüncü İddia

Allah Teâlâ'nın bir ayette, "*Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!*" (Mü'min, 46), başka bir ayette "*...varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim*" (Mâide, 115) ve bir başka ayette de "*Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.*" (Nisâ, 145) buyurduğu için Zındıklar Kur'an hakkında şüpheye düştüler. Kur'an'daki ayetlerin birbiriyle çeliştiğini iddia ettiler.

"*Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!*" (Mü'min, 46) ayetinde "azabın en şiddetlisi" ifadesi ile onların bulunduğu bu bölümdeki azabın en şiddetlisi kastedilmiştir.

"...varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim" (Mâide, 115) ayetine gelince, bu, onları Allah'ın domuzlara dönüştürmesiyle ilgilidir. Allah insanlar arasında daha önce kimseye azap etmediği şekilde onları domuzlara dönüştürerek azaplandırmıştır.

Cehennemin; cehennem, lezâ, hutame, sakar, sa'îr, cahîm ve hâviye şeklinde yedi kapısı olduğu ve münafıklar da cehennemin en alt tabakasında olduğundan dolayı Allah *"Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."* (Nisâ, 145) şeklinde buyurmuştur.

On Beşinci İddia

Allah bir ayette *"Onlara, acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur."* (Gâşiye, 6), sonra başka bir ayette de *"Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir."* (Duhân, 43-44) buyurmuştur. Oysa önceki ayette *"acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyeceklerinin"* olmadığını haber vermişti.

Zındıklar Kur'an hakkında şüpheye düştüler. Kur'an'ın birbiriyle çeliştiğini iddia ettiler.

"Onlara, acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur." (Gâşiye, 6) ayetinde Allah "(Cehennemin) bu bölgesinde *'acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka'* yiyeceklerinin olmadığını söylemektedir. Bu bölgenin dışındaki yerlerde zakkum yiyeceklerini *"Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir."* (Duhân, 43-44) ayetiyle söylemektedir.

Bu, Zındıkların hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

On Altıncı İddia

Allah bir ayette *"Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının (mevlâlarının) Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının (mevlâlarının) bulunmamasının sonucudur."*

(Muhammed, 11) şeklinde, başka bir ayette de "*Sonra insanlar gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.*" (En'âm, 62) buyurmuştur.

Zındıklar "Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur?" dediler. Allah bir yerde insanların mevlâsı olduğunu haber vermekte; ardından da "*kâfirlerin ise mevlâsının bulunmadığını*" (Muhammed, 11) söylemektedir. Böylece Kur'an hakkında şüpheye düştüler.

"*Bu, iman edenlerin mevlâsının Allah olması...*" (Muhammed, 11) ayetinde Allah, "iman edenlere yardım eden" demektedir. (Buradaki mevlâ ile kastedilen nâsır/yardım edendir.) "*Kâfirlerin ise böyle bir mevlâsı yoktur.*" sözüne gelince, Allah burada da "kâfirlerin hiçbir yardımcısının" olmadığını söylemektedir.

"*Sonra insanlar gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler.*" (En'âm, 62) ayetine gelince (ayette hak/gerçek mevlâdan bahsedilmesinin nedeni) dünyada batıl rablar olduğu içindir.

Bu, Zındıkların hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

On Yedinci İddia

Allah bir ayette "*...Allah hakkı yerine getirenleri/*مقسطون *sever.*" (Hucurât, 9) başka bir ayette de "*Hak yoldan sapanlar/* قاسطون *ise cehennemin yakıtı olmuşlardır.*" (Cin, 15) demektedir. Zındıklar, (bir ayette muksidûnu sevdiğinden başka bir ayette de gâsidûnun cehennem yakıtı olduğundan bahsettiği için) "Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur?" dediler.

Allah "*Hak yoldan sapanlar/* قاسطون *ise cehennemin yakıtı olmuşlardır.*" (Cin, 15) ayetindeki قاسطون ile kastedilen, Allah'ın yaratıklarından Allah'a eş/denk kabul edenler ve Allah ile birlikte o eş/denk kabul ettikleri varlığa da ibadet edenlerdir.

"...Allah hakkı yerine getirenleri/مقسطون sever." (Hucurât, 9) ayetinde Allah, "Aranızda adil olun, Allah adil olanları sever." demektedir.

Başka bir ayette de Allah *"Allah'tan başka tanrı mı! Doğrusu onlar yoldan sapmış/يعدلون kimselerdir."* (Neml, 60) derken (ayetteki يعدلون kelimesi ile) şirk koşanları kastetmektedir.

Bu, Zındıkların hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

On Sekizinci İddia

Allah bir yerde "*Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir...*" (Tevbe, 71) şeklinde başka bir ayette de *"...İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur..."* (Enfâl, 72) şeklinde söylemektedir. Ayetlerdeki bu durumların anlamını bilmeyenler açısından Kur'an kendi içinde çelişmektedir.

"...İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur..." (Enfâl, 72) ayetinde (velâyet ile) kastedilen, miras konularıdır. Zira müminler Medîne'ye hicret ettiklerinde Allah, müminlerin birbirlerine hicret sebebiyle mirasçı olabileceklerine hükmetmiştir. Hz. Peygamber (sav) ile hicret edip Medîne'de biri ölürse, o kişinin Mekke'de bulunup da hicret etmeyen velîleri/yakınları mirasçı olamazlardı. Aynı şekilde Mekke'de biri öldüğünde, o kişinin Hz. Peygamber (sav) ile Medîne'ye hicret eden bir velisi/yakını varsa, bu muhacir de Mekke'de ölen kişiye mirasçı olamazdı. Ayetin anlamı *"...İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur..."* yani "*hicret edinceye kadar*" mirastan, şeklindedir.

Hicret edenler çoğaldığında Allah miras hakkını, hicret etsinler ya da etmesinler, velîlere/yakınlara geri iade etti. Bu da

"...Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar..." (Ahzâb, 6) ayetinde geçmektedir.

"Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir..." (Tevbe, 71) ayetindeki kastedilen "din" konusundaki veliliktir. Mümin, dini konusunda müminle ilgilenir (tevellâ) ve ona yakınlık kurar.

Bu, Zındıkların hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

On Dokuzuncu İddia

Allah İblis'e *"Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır."* (İsrâ, 65) derken; oysa Mûsâ (as) adamı öldürdüğünde *"...Bu şeytanın işidir..."* (Kasas, 15) demiştir.

Böylece Kur'an hakkında şüpheye düştüler ve Kur'an'ın kendi içinde çelişik olduğunu iddia ettiler.

"Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır." (İsrâ, 65) ayetinde Allah, dini için kendisinin seçtiği kulları üzerinde İblis'in onları dinlerinde ve rablerine ibadet konusunda saptırabilecek bir nüfuzunun/etkisinin olmayacağını söylemektedir. Ancak günah işleme kapasitelerinden dolayı onları ele geçirebilmektedir. Şirk konusuna gelince ise İblis onları dinlerinden saptırmaya (şirke düşürmeye) güç yetiremez. Çünkü Allah onları dini için seçmiştir.

Mûsâ'nın (as) *"...Bu şeytanın işidir..."* (Kasas, 15) demesine gelince, Yûsuf, Âdem ve Havvâ ve Rahmân'ın tüm seçkin kullarına olduğu gibi şeytanın güzel göstermesi kastedilmektedir.

Bu, Zındıklar hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

Yirminci İddia

Allah bir ayette kâfirlere yönelik *"Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz..."* (Câsiye, 34) derken başka bir ayette de *"Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitaptadır; rabbim ne yanılır ne unutur' dedi."* (Tâhâ, 52) demiştir. Zındıklar (bir ayette *unutuyoruz*, diğer ayette de *unutmaz* dediği için) Kur'an hakkında şüphe ettiler.

"Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz..." (Câsiye, 34) ayeti, 'sizin unutmanız gibi' yani "bugün karşılaşacağınız ameli terk ettiğiniz gibi sizi ateşte terk edeceğiz." demektir.

"Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitaptadır; rabbim ne yanılır ne unutur' dedi." (Tâhâ, 52) ayetine gelince Allah, "ne unutur ne de O'nun bildiklerinden herhangi bir şey kaybolup gider." demektedir.

Yirmi Birinci İddia

Allah bir ayette *"Kıyamet günü kör olarak haşrederiz... O der ki: 'Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim."* (Tâhâ, 124-125) şeklinde buyururken başka bir ayette de *"...Şimdi gözün keskindir."* (Kâf, 22) buyurmaktadır.

Zındıklar, "Muhkem bir Kelâm'da/Kur'an'da bu nasıl olur?" dediler. Onun hem kör olduğunu hem de hakkında *"... Şimdi gözün keskindir."* (Kâf, 22) demektedir. İşte bu sebeple Kur'an hakkında şüpheye düştüler.

"Kıyamet günü kör olarak haşrederiz." ayetinde kendi delili konusunda kör diriltilmesini kastetmektedir. *"O der ki: 'Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin?"* ayeti delilim olmaksızın haşrettin demektir. *"Hâlbuki daha önce gören biriydim."* (Tâhâ, 124-125) ayetinde görmek ile delile sahiptim ve onunla tartışırdım dediği kastedilmektedir. Allah, *"İşte o gün kur-*

tarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır." (Kasas, 66) derken de delilleri kastetmiş ayetin devamında da *"... Birbirlerine de soramazlar."* (Kasas, 66) demiştir.

"...Şimdi gözün keskindir." (Kâf, 22) ayetine gelince bu, kâfirin, kabrinden çıkıp gözünü yukarı diktiğinde, yeniden dirileceğine dair yalanladıklarının tamamını görene kadar gözünü kapatamayacağı hakkındadır. Bununla ilgili olarak da bir ahiret nimeti anlamında *"Sen bu konuda tam bir gaflet içindeydin, artık gözünden perdeni kaldırdık."* (Kâf, 22) demektedir. *"...Şimdi gözün keskindir."* (Kâf, 22) (ayetinin anlamı), yeniden dirileceğine dair yalanladıklarının tamamını görene kadar gözünü kapatamayacak derecede görmenin keskinleşmesidir. Bu, Zındıkların hakkında şüpheye düştükleri şeyin açıklamasıdır.

Yirmi İkinci İddia

Allah Mûsâ'ya (as) *"...Ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm."* (Tâhâ, 46) buyurmuş; başka bir ayette de *"...Şüphesiz biz sizinle beraberiz..."* (Şuarâ, 15) demiştir. Zındıklar, "Bir yerde 'beraberim' başka bir ayette de 'beraberiz' demesi nasıl olur?" dediler. Bundan dolayı Kur'an hakkında şüpheye düştüler.

"...Şüphesiz biz sizinle beraberiz..." (Şuarâ, 15) ayetine gelince burada kullanılan biz lafzı mecazdır. Bir adam bir adama şöyle der: Şüphesiz ki biz, senin rızkını vermeye devam edeceğiz. Muhakkak ki bunu bir iyilik olarak yapacağız.

"...Ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm." (Tâhâ, 46) ayeti ise dil açısından uygundur. Bir adam bir başkasına şöyle diyebilir: "Sana rızkını vermeye devam edeceğim veya bunu sana iyilik olarak yapacağım."

el-Hallâl şöyle dedi: İbrâhim b. Ca'fer b. Câbir bana haber verdiğine göre o şöyle demiştir: Bize Muhammed b. Habîb haber verdiğine göre Ahmed b. Hanbel (Allah kendisine rah-

met etsin) şöyle demiştir: Arap dili ile ilgili olarak Ebû Amr eş-Şeybânî'nin yazdıklarından daha çok şey yazdım.

2. Cehm Hakkında Bazı Bilgiler

Ahmed b. Hanbel (Allah kendisine rahmet etsin), Cehm ve taraftarlarının insanları Kur'an ve Hadis'ten müteşâbih olanlara çağırıp birçok insanı sözleri ile saptırdıklarını söylemiştir.

Allah düşmanı Cehm hakkında bana gelenler şunlardır: Cehm, Horasan bölgesinin Tirmiz halkındandır, tartışmacı bir muarız ve kelâmcıdır. Onun sözlerinin çoğu Allah hakkındadır. Cehm, Sümeniyye denilen müşriklerden bir grup insanla karşılaşmış ve onlar Cehm'i tanımışlardı. Cehm'e "Konuşalım, eğer bizim delilimiz sana üstün gelirse bizim dinimize girersin; eğer senin delilin üstün gelirse biz senin dinine gireriz!" demişler.

Müşriklerden olan Sümeniyye'nin Cehm'e söylediklerinden bir kısmı şunlardır:

Sümeniyye: Sen bir İlâh'ın olduğunu iddia ediyorsun, değil mi?

Cehm: Evet.

Sümeniyye: İlâhını hiç gördün mü?

Cehm: Hayır.

Sümeniyye: Hiç sözünü işittin mi?

Cehm: Hayır.

Sümeniyye: Kokusunu aldın mı?

Cehm: Hayır.

Sümeniyye: Duyusal anlamda hissettin mi?

Cehm: Hayır.

Sümeniyye: O hâlde onun ilah olduğunu nereden biliyorsun?

Dedi ki: Cehm şaşırdı ve 40 gün boyunca kime kulluk edeceğini bilemedi.

Sonra Hıristiyan Zındıkların deliline benzer bir delili fark etti. Hıristiyan Zındıklar şunu iddia ediyorlardı: Meryem oğlu Îsâ'daki rûh, Allah'ın zatından olan Rûhudur. Bir şey yapmak istediğinde bazı yarattıklarının içine girer (hulûl eder), yaratılmışların dili ile konuşur, dilediğini emreder ve dilediğini de yasaklar. Bu, gözlere görünmeyen bir rûhtur.

Cehm de bu delile benzer bir delil ortaya attı ve Sümenî'ye şöyle karşılık verdi:

Cehm: Sen bir rûha sahip olduğunu iddia etmiyor musun?

Sümenî: Evet.

Cehm: Rûhunu gördün mü?

Sümenî: Hayır.

Cehm: Sözünü işittin mi?

Sümenî: Hayır.

Cehm: Onu duyusal veya cisimsel olarak mı buldun?

Sümenî: Hayır.

Cehm: Aynı şekilde Allah da böyledir. Vechi olsa da görülmez; sesi olsa da işitilmez, rayihası olsa da koklanamaz. O gözlerden uzaktır/ğâib. O her yerdedir. Daha sonra Kur'an'daki müteşâbihlerden şu üç ayeti buldu.

1. *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 11)

2. *"O, göklerde ve yerde tek Allah'tır."* (En'âm, 3)

3. *"Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder."* (En'âm, 103)

3. Cehmîler'in İddiaları

3.1. Allah'ın Şey Olarak Nitelenmesi Hakkında İddialar

Sözlerinin tamamının temelini bu ayetlerin üzerine kurdu. Kur'an'ı, anlamının dışında tevil etti. Hz. Peygamber'in (sav) hadislerini yalanladı. Allah'ın Kitâbı'nda kendisini vasıflan-

dırdığı herhangi bir şeyle Allah'ı niteleyenin veya Allah resulünden bununla ilgili hadis rivayet edenin, kâfir ve müşebbiheden olduğunu iddia etti.

Sözleri ile de birçok insanı saptırdı; Ebû Hanîfe ve Basralı Amr b. Ubeyd'in arkadaşlarından birçok kişi onun görüşlerinin takipçisi oldu. Böylece Cehm, Cehmiyye dinini (inancını) ortaya koydu.

İnsanlar, Allah Teâlâ'nın *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 11) ayetinin açıklamasını sordukları zaman şöyle diyorlar:

Hiçbir şey O'na benzemez. O, arşın üzerinde olduğu gibi aynı zamanda yerin yedi kat altındadır. O'nun olmadığı bir yer yoktur, O her yerdedir. O konuşmadı konuşmayacak da, dünyada O'nu kimse göremeyeceği gibi ahirette de göremeyecektir. O ne sıfat ne de fiil ile nitelenebilir ve tanınabilir. O'nun sonu ve sınırı yoktur. O, akıl ile idrak edilemez. O bütünüyle (zâtıyla) vech, ilim, sem'/işitme, basar/görme, nur ve kudrettir. O birbirine muhalif iki şey olamaz. Birbirine zıt iki sıfatla nitelenemez. O'nun için 'alâ (en yüksek) ve esfel (en alçak) yoktur. O'nun tarafları ve yönü, sağı ve solu, ağırlık ve hafiflik, rengi ve cismi yoktur. Ma'lûm/bilinen ve ma'kûl/akledilen değildir. Allah, kalbinde hatırladığın ve onu tarif eden her şeyden farklıdır.

Ahmed b. Hanbel (Allah ona rahmet etsin) dedi ki: "Biz, O şeydir." dedik.

Onlar ise "O, diğer şeyler gibi olmayan bir şeydir." dediler.

Biz "Akıl sahipleri, diğer şeyler gibi olmayan bir şeyi, 'Bir şey değildir.' şeklinde tanımlamışlardır." dedik.

Onların şeyi doğrulamadıkları/kabul etmedikleri insanlara apaçık belli olmuştur. Ancak onlar alenen ikrar ederek başlarına gelecek kötülükleri kendilerinden uzak tutmaktadırlar.

Onlara "Kime kulluk yapıyorsunuz?" denildiğinde, "Bu varlık âleminin düzenini tasarlayana kulluk ediyoruz." der-

ler. Biz de şöyle deriz: Bu varlık âleminin düzenini tasarlayan varlık, herhangi bir sıfatla tarif edilemeyen bir meçhul müdür? Onlar: Evet, dediler.

Deriz ki: O hâlde Müslümanlar sizin herhangi bir şeyi inanç olarak kabul etmediğinizi/doğrulamadığınızı ve açıkça dışarı vurduklarınızla başınıza gelecekleri savuşturduğunuzu bilmektedir.

Onlara dedik ki: Bu müdebbir olan varlık, Mûsâ (as) ile konuşan mıdır?

Dediler ki: O, bu zamana kadar hiç konuşmadı, bundan sonra da konuşmayacak. Çünkü kelâm/konuşmak, organsız olamaz. Allah ise organlardan beridir.

Cahil kişi onların sözlerini duyduğunda, insanlar arasında Allah'ı en çok tazim edenlerin onlar olduğunu sanır. Onların sözlerinin Allah hakkında sadece bir iftira olduğunu anlayamaz. Onların sözlerinin sapıklık ve küfre götürdüğünü de bilemez.

3.2. Kur'an'ın Mahlûk Olduğu Hakkındaki İddiaları ve Delilleri

Şöyle denilmesi de Cehmî'ye sorulan sorular arasındadır: Sen Allah'ın kitabında Kur'an'ın mahlûk/yaratılmış olduğunu bildiren bir ayet bulabiliyor musun? Elbette bulamaz. Yine ona şöyle de denilir: Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinde Kur'an'ın mahlûk/yaratılmış olduğunu buluyor musun? Tabi ki bulamaz. "Peki neden öyle (Kur'an'ın mahlûk olduğunu) söyledin?" denilir. Bunun ardından Allah Teâlâ'nın "*Muhakkak biz onu Arapça bir Kur'an kıldık.*" (Zuhruf, 3) ayetini söyleyecektir.

Ayetteki kılmak/جعل fiilinin, yaratma/خلق anlamında olduğunu ve her mec'ûlün/kılınanın mahlûk/yaratılmış olduğunu zannetti. İşte Allah'ın indirdiğine olmayan şeyleri eklemek ve Allah'ın kitabının tevili konusunda karmaşa arzulayan kim-

se bunu delil getirsin diye müteşâbih sözlerden birini ileri sürdü. Kur'an'da yaratılmışların fiili hakkında kullanılan جعل, iki anlamda kullanılmaktadır. Biri yaratılmışların tesmiyesi/isimlendirmesi diğeri ise mahlûkların fiillerinden bir fiil anlamındadır. "*Kur'an'ı parça parça kılanlar*" (Hicr, 91) ayetindeki جعل, isimlendirme anlamındadır. Çünkü onlar, Kur'an'ın şiir, eskilerin haberleri ve karışık rüyalar olduğunu söylemişlerdi. İşte bu, isimlendirme anlamdadır.

Allah "*Rahmânın kulları olan melekleri dişi kıldılar...*" (Zuhruf, 19) ayetinde onların melekleri dişi olarak "isimlendirdiklerini" kastetmektedir. Allah şu ayette olduğu gibi جعل fiilini tesmiye anlamı dışında da kullanmıştır. "*...parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar...*" (Bakara, 19) ayetinde جعل fiilinin kulların kulaklarını tıkama fiili için kullanması, kulların fiillerinden bir fiil anlamındaki kullanıma delildir. Yine "*...demiri kor/ateş hâline getirdiğinde...*" (Kehf, 96) ayetinde de فعل yani yapma/işleme anlamındadır. Bu da yaratılmışların c'ali/kılması/yapmasıdır.

Allah, جعل fiilini خلق yani yaratma anlamında da yaratma anlamı dışında da zikretmiştir. Allah جعل fiilini خلق anlamında kullandığında sadece yaratma anlamında (kendisi için) olur, O'nun için yaratma anlamı dışında olamaz, yaratma anlamı Allah için ezelîdir. Allah جعل fiilini yaratma anlamı dışında söylediğinde ise yaratmak olmaz, خلق/yarattı anlamında ve konumunda olmaz. Aşağıdaki ayetler, Allah'ın جعل fiilini خلق anlamında kullandığı ayetlerdendir.

"*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı yaratan/*جعل *Allah'a mahsustur.*" (En'âm, 1) ayeti, karanlıkları ve ışığı yarattı/ خلق anlamındadır.

"*...sizin için kulaklar, gözler, kalpler kıldı/*جعل *.*" (Nahl, 78) ayetinde Allah, "sizin için kulaklar ve gözler yarattı/خلق" demektedir.

"Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak kıldık/جعل ..." (İsrâ, 12) ayetinde Allah, geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık/خلق demektedir.

"...güneşi aydınlık olsun diye kılmıştır/جعل " (Nûh, 16) ve *"Sizi bir tek candan yaratan, ...ondan da eşini kıldı/جعل ..."* (A'râf, 189) yani "Ondan da eşini yarattı/خلق" ve "Âdem'den Havvâ'yı yarattı/خلق" demektedir.

"...orada sağlam dağlar kılan/جعل" (Neml, 61) buyurdu. Yani orada sağlam dağlar halk etti/yarattı/جعل demektir. Kur'an'da جعل'nin خلق anlamında kullanıldığı bu ayetlerin benzerleri çoktur. Bu şekilde olan ayetlerde de جعل/kılma fiili sadece خلق/yarattı anlamında olur.

Allah bunun dışında جعل'yi خلق anlamı dışında da zikretmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Allah bahîre, sâibe yapmamıştır/kılmamıştır."* (Mâide, 103) Yani Allah'ın bahîre ve sâibe yaratmadığı kastedilmez.

Allah Teâlâ İbrâhîm'e (as) şöyle dedi: *"Muhakkak ki, seni insanlara imam kıldım."* (Bakara, 124) Bu ayette "Muhakkak ki seni insanlara imam olarak yarattım" anlamı kastedilmemiştir. Çünkü İbrâhîm'in yaratılışı/beşeriyyeti (imam olmasından) önceydi.

İbrâhîm *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl!"* (İbrâhîm, 35) ve *"Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle"* (İbrâhîm, 40) demişti. Bu, "Beni namaz kılan olarak yarat" demek değildir.

Allah *"...Allah ahirette onları bir haz sahibi kılmamayı murat ediyor..."* (Âl-i İmrân, 176) derken "Allah ahirette onları bir haz yaratmamayı murat ediyor." anlamını kastetmez.

"...Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" (Kasas, 7) şeklinde Mûsâ'nın annesine yönelik ayet, "Onu peygamberlerden yaratacağız." anlamında değildir. Çünkü Allah Teâlâ Mûsâ'nın annesine, Mûsâ'yı geri

vereceği vaadinde bulunmuştur. Bunun ardından da Mûsâ'yı bir peygamber yapmıştır.

Allah "*Ta ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın...*" (Enfâl, 37) ayetinde onu cehennemde yaratacağını kastetmez. Allah "*Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk.*" (Kasas, 5) derken "Onları önderler olarak yaratacağız ve onları varisler olarak yaratacağız." anlamını kastetmez. "*...Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti...*" (A'râf, 143) ayetinde de "Onu paramparça yarattı." anlamı kastedilmez. Bunların benzerleri Kur'an'da çoktur.

Bu ve bunun benzerlerinde geçen جعل fiili, yarattı (خلق) anlamında olmaz. Allah جعل fiilini, hem yaratma/خلق hem de yaratma/خلق anlamı dışında kullandığına göre, Cehmî hangi delile dayanarak جعل fiilinin (tümel anlamda) yarattı/خلق anlamında olduğunu söylemiştir?

Cehmî, الجعل kelimesinin Allah'ın vasıflandırdığı anlamda oluşunu reddederse, o salt "*Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi.*" (Bakara, 75) şeklindeki ayette zikredilen kişilerden olur.

Nitekim Allah Zuhruf sûresinde: "*Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur'an yaptık.*" (Zuhruf, 3) ve yine "*...uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle...*" (Şuarâ, 194-195) ve "*...senin dilinle kolay anlaşılır kıldık...*" (Meryem, 97) şeklinde buyurmaktadır.

Allah Kur'an'ı Arapça yaptığında, Nebîsi'nin diliyle Kitab'ı kolaylaştırmıştır. Bu, Allah Teâlâ'nın fiillerinden bir fiildir. Kur'an'ı Arapça yapmanın, "Onu Arap dili ile indirdik." anlamında olduğunu iddia ettikleri gibi değildir.

Denildi ki: Konuyu açıkladık. Bu, "Allah Teâlâ'nın hidayete erdirmek istediği kişi için yeterli bir açıklamadır.

3.3. Kur'an, Allah mıdır? Yoksa O'ndan Başka mıdır?

Cehmî, muhâl başka bir iddiada bulundu ve şöyle dedi: Bana Kur'an'ın Allah Teâlâ'nın kendisi mi yoksa O'ndan başka bir şey mi olduğunu söyleyin!

Böylece insanları Kur'an hakkında vehme sevk edecek bir şey ileri sürmüştür. Cahil kişiye Kur'an'ın Allah Teâlâ'nın kendisi mi yoksa O'ndan başka bir şey mi olduğu sorulduğunda bu sözlerden birini söylemek zorunda kalacaktır.

Eğer, "Kur'an Allah'tır." derse, Cehmî ona "küfre düştün" diyecektir. Eğer Kur'an Allah'tan başkadır." derse, Cehmî "Doğru söyledin.", "Allah'tan başka olan şey, neden mahlûk olmasın ki?" diyecektir.

Bundan dolayı cahilin nefsinde Cehmî'nin sözüne doğru bir meyil meydana gelecektir. Oysa bu, Cehmîler'in mugalatalarındadır.

"Kur'an'ın Allah Teâlâ'nın kendisi mi yoksa O'ndan başka bir şey mi olduğunu söyleyin!" dediğinde Cehmî'ye verilecek cevap şudur:

Ona şöyle denilir: Allah Kur'an'da ne "Kur'an benim." ne de "Kur'an benden başkadır." demektedir. O, "Kur'an benim kelamımdır." buyurduğu için biz de Kur'an'ı Allah'ın isimlendirdiği şekilde isimlendirdik ve "Kur'an, Allah'ın kelâmıdır." dedik.

Kur'an'ı Allah'ın isimlendirdiği şekilde isimlendiren, hidayet ehli kişilerdendir. O'ndan farklı bir isimle isimlendiren de dalâlet ehli kişilerdendir. Allah kendi sözü ile yaratmasını birbirinden ayırmış; yaratmadan söz/kavl olarak bahsetmemiştir. Allah şöyle buyurmuştur: "*...yaratma da emir de yalnız ona aittir.*" (A'râf, 54) "*...yaratma yalnızca Allah'a aittir.*" dediğinde yaratılmışların hepsi bunun kapsamına girmektedir. Daha sonra yaratılmış/mahlûk olmayan şeyi zikretti ve "*Emr*" dedi. Allah'ın emri, Allah'ın kavlidir. Allah, sözünün (emrinin) yaratılmış olmasından münezzeh ve yücedir.

Allah şöyle buyurmuştur: "*Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız. O gecede bizim katımızdan bir emirle...*" (Duhân, 3-4) ayetinde "Kur'an bizim katımızdan bir emirdir." demektedir.

Allah, "*...önce olduğu gibi sonra da emir Allah'a aittir...*" (Rûm, 4) buyurmuştur. Yani "Yaratmadan önce de yarattıktan sonra de kavl/söz/emr Allah'ındır." demektedir. Allah yaratır, emreder, O'nun kavli/sözü de yaratmasından ve yarattıklarından başkadır.

"*Bu, Allah'ın size indirdiği emridir.*" (Talâk, 5) ve "*Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi...*" (Hûd, 40) demiştir. Yani "Kur'an'daki kavlimiz/sözümüz geldi." demektedir (Bu ayetlerdeki emr, Allah'ın kavli anlamındadır).

4. Allah'ın, Yaratması ile Sözünü Birbirinden Ayırmış Olmasının Açıklaması

Allah Teâlâ, bir şeyi iki veya üç isimle isimlendirdiğinde bunların aralarını atıf ile ayırmaz (Mürsel hâlde kalır); ancak Allah iki farklı şeyi isimlendirdiğinde ise o ikisini atıf ile birbirinden ayırmıştır (Mürsel değil mufassal olur).

Bundan dolayı Allah "*Ey Aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var...*" (Yûsuf, 78) demiştir. Bu, mürsel olarak/Allah'ın belirleyip birleştirdiği ve üç isimle isimlendirdiği bir/tek şeydir. Allah, birbirinden ayırıp da "Onun babasıdır, ihtiyardır ve büyüktür." demedi.

"*Eğer sizi boşayacak olursa rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan ... verebilir.*" (Tahrîm, 5) dedikten sonra "*dullar*" (Tahrîm, 5) demiştir. Bu, mürsel bir şeyin ismidir. İki farklı şeyi zikrettiği için bu ikisini birbirinden ayırdı. Bu sebeple de ayette önce "dullar" sonra da "bâkireler" dedi. Bakire, duldan başka olduğu için dul ve bâkireyi birbiriyle eş anlamda koymamış ve ikisini birbirinden ayırmıştır.

"*Görmeyen eşit değildir.*" (Fâtır, 19) dedikten sonra "*görenle*" (Fâtır, 19) demiştir. Basîr/gören, 'amâ/görmeyenden başka olduğunda ikisini birbirinden ayırdı. Ardından da "*karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz.*" (Fâtır, 20-21) buyurmuştur. Bu şeylerin her biri, diğer şeylerden başka olduğundan ikisini birbirinden ayırmıştır.

Allah "*...egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır.*" (Haşr, 23) "*...O yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren...*" (Haşr, 24) buyurmuştur. Bunların hepsi, aynı şeyin birer ismidir. Bunlar birbirinden ayrı (aralarında و harfi olarak) değil birlikte (و harfi olmadan) zikredilmiş yani mürseldir.

Allah ayette "*yaratma sadece Allah'ındır.*" (A'râf, 54) dedikten sonra "*ve emr*" de demiştir. Çünkü yaratma, emirden başkadır. Bu da (vav harfi ile birbirinden ayrı olarak zikredilmiştir) ayrıdır.

4.1. Kur'an'ın Sadece Vahiy Olduğu ve Mahlûk Olmadığının Açıklaması

Allah "*Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.*" (Necm, 1-4) buyurmuştur.

Bu ayetler Kureyş'in "Kur'an bir şiirdir." şeklindeki sözleri ile ilgilidir.

Onlar şöyle demişlerdi: "*...Kur'an eskilerin masalları...*" (En'âm, 25), "*...Karmakarışık hayaller...*" (Enbiyâ, 5) ve "Muhammed bunu kendi nefsinden yalan olarak uydurdu.", "Muhammed onu başkasından öğrendi." dediler.

Allah'ın yıldıza battığında yemin etmesi, Kur'an indiğinde demektir. "*Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne*

sapıtmış" arkadaşınız yani Muhammed, "*ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.*" (Necm, 1-3) Şöyle demektedir: Muhammed bu kitabı kendi nefsinden uydurup da söylemedi. Ayetin devamında Allah, "إن هو" yani "ما هو/o" yani Kur'an "*indirilmiş bir vahiydir.*" (Necm, 4) diyerek Kur'an'ın vahiy dışında bir şey olmasının doğru olmadığını beyan etmektedir.

Daha sonra Allah "*...onu öğretti...*" (Necm, 5) yani Cebrâil, Kur'an'ı Muhammed'e (sav) öğretti. "*Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri*" (Necm, 5-6) "*Böylece Allah, kuluna vahyini iletti.*" (Necm, 10) ayetine kadar Allah, Kur'an'ı vahiy olarak isimlendirdi ve yaratılmış/halk olarak isimlendirmedi.

4.2. Kur'an'ın Şey Olması

Cehmî başka bir şey daha iddia etti ve "Kur'an şey midir? Bana söyleyin!" dedi.

Dedik ki: Evet, Kur'an şeydir.

Dedi ki: Muhakkak ki Allah her şeyin yaratıcısıdır. Niçin Kur'an da mahlûk/yaratılmış şeylerle aynı kapsamda olmasın? Nitekim siz de Kur'an'ın şey olduğunu ikrar ettiniz.

Hayatıma yemin ederim ki, sırf bir iddiada bulunmuş olmak ve insanların aklını karıştırabilmek için iddia edilebilecek ne bulursa ileri sürmektedir.

Dedik ki: Muhakkak ki Allah, Kur'an'da kelâmını şey olarak isimlendirmedi, ancak sözünü yönelttiğini şey olarak isimlendirmişti. Sen Allah'ın "*Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir.*" (Nahl, 40) ayetini duymadın mı? Şey, Allah'ın sözünün kendisi değildir, şey Allah'ın sözüyle olandır.

Başka bir ayette Allah şöyle dedi: "*Bir şeyi istediğinde, O'nun emri...*" (Yâsîn, 82) Şey, Allah'ın emrinin kendisi değildir; şey, Allah'ın emri ile meydana gelendir. Allah'ın kelâmını yaratılmış şeyler anlamında kullanmadığının delillerinden ve

işaretlerinden biri de Allah Teâlâ'nın Âd kavmine gönderdiği rüzgâr hakkındaki şu sözüdür: *"Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor..."* (Zâriyat, 42) ve *"...rabbinin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr..."* (Ahkâf, 25). Bu rüzgâr şeylerin üzerine kesinkes geldiği hâlde onların evlerini, oturdukları yerleri, yakınlarındaki dağları silip süpürmedi. Bu rüzgâr onlara ulaşmış olsa da onları yerle bir etmedi. Allah şöyle dedi: *"...rabbinin emri ile her şeyi silip süpüren..."* (Ahkâf, 25)

Aynı şekilde *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) dediğinde de kendisinin, ilminin ve kelâmının da yaratılmış şeylerden olduğunu kastetmez. Sebe Melikesi'ne şöyle dedi: *"...kendisine her imkân verilmiş..."* (Reml, 23) Süleyman'ın mülkü de bir şeydi, oysa onu Sebe Melikesi'ne vermemiştir.

Aynı şekilde *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) dediğinde de kendi kelâmının yaratılmış olduğunu kastetmez.

Allah Teâlâ Mûsâ'ya (as) şöyle dedi: *"Seni kendim/nefsim için seçtim"* (Tâhâ, 41) ve *"...Allah kendisi/nefsi hakkında sizi uyarıyor..."* (Âl-i İmrân, 28) ve *"Allah kendine/nefsine rahmeti yazdı"* (En'âm, 12) ve Îsâ (as) da şöyle dedi: *"...Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında/nefsinde olanı bilmem..."* (Mâide, 116) ve Allah Teâlâ *"Bütün nefisler ölümü tadacaktır."* (Âl-i İmrân, 116) Allah hakkında akleden herkes, Allah'ın bu ayette ölümü tadacağını söylediği bütün nefislerle kendisini/kendi nefsini kastetmediğini bilir.

Aynı şekilde Allah *"...her şeyin yaratıcısıdır."* (Ra'd, 16) dediğinde de kendisinin/kendi nefsinin, ilminin ve kelâmının da mahlûk/yaratılmış şeyler kapsamında olduğunu kastetmez.

Allah hakkında akleden kişiler için bunlar yeterli birer delil ve açıklamadır.

İmâm Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Düşünen, Kitap ve sünnete muhalif sözünden dönen ve Allah hakkında haktan başkasını söylemeyen kimseye Allah rahmet etsin. Çünkü Al-

lah Teâlâ yarattığı varlıklarından mîsâk almış ve şöyle buyurmuştu: *"...Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı?"* (A'râf, 169) başka bir ayette de şöyle buyurmuştu: *"De ki: 'Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."* (A'râf, 33) Allah Teâlâ kendisi hakkında yalan konuşmayı haram kılmıştır. Şöyle buyurmaktadır: *"Artık kıyamet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin..."* (Zümer, 60) Allah bizi dalâlette olup sapıklığa sürükleyenlerin fitnelerinden muhafaza etsin.

Allah Teâlâ, kelâmını Kur'an'dan başka bir konumda zikretmiş ve onu kelâm olarak isimlendirmiş, yaratılmış olarak isimlendirmemiştir. *"...Âdem Rabbinden kelimeler aldı..."* (Bakara, 37) *"...Allah'ın kelâmını işitsin..."* (Tevbe, 6) ve *"...Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler..."* (Bakara, 76) ve *"Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda..."* (A'râf, 143) ve *"...Ey Mûsâ! Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim..."* (A'râf, 144) ve *"...Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu."* (Nisâ, 164) ve *"...Allah'a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."* (A'râf, 158) buyurmaktadır. (Ayetlerin hepsinde Allah'ın kelimesinden, kelâmından ve konuşmasından bahsedilmektedir.) Allah Teâlâ, nebinin Allah'a ve kelimelerine iman ettiğini bildirmektedir. Bir ayette *"...Allah'ın sözünü değiştirmeyi diliyorlar..."* (Feth, 15) ve *"... Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi."* (Kehf, 109) ve *"Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü/kelimesini duymasına fırsat vermek için..."* (Tevbe, 6) dedi, ancak Allah'ın yarattığını duyması için demedi.

Bu, kesinlikle açıklamaya ihtiyaç duymayacak şekilde apaçık Arapça bir dil ile indirilmiştir. Allah'a hamd olsun ki o apaçıktır.

4.3. Kur'an, Allah'ın Kelâmıdır

Ahmed b. Hanbel (Allah kendisine rahmet etsin) şöyle dedi: Cehmiyye'ye sordum: Allah Teâlâ şunları söylememiş midir? "*...biz O'na teslim olanlarız deyin*" (Bakara, 146) "*... İnsanlara güzel söz söyleyin...*" (Bakara, 83), "*...Bize ve size indirilene iman ettik deyin...*" (Ankebût, 46), "*... doğru söz söyleyin...*" (Ahzâb, 70), "*...şahit olun ki biz müslümanlarız deyin...*" (Âl-i İmrân, 64), "*Hak, rabbinizden gelendir...*" (Kehf, 29), "*... selam size, yakında bileceksiniz, de...*" (Zuhruf, 89). Neden Allah'ın "Benim kelâmım yaratılmıştır." dediğini duymuyoruz.

Allah "*...üçtür demeyin...*" (Nisâ, 171) ve "*...Size selâm verene, 'Sen mümin değilsin' demeyin...*" (Nisâ, 94), "*...Râinâ! demeyin...*" (Bakara, 104), "*Allah yolunda öldürülenler hakkında ölüler demeyin...*" (Bakara, 154), "*Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!...*" (Kehf, 23-24), "*...Onlara öf bile deme...*" (İsrâ, 23), "*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!...*" (İsrâ, 36), "*Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma!...*" (Kasas, 88), "*...Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin...*" (En'âm, 151), "*Eli sıkı olma...*" (İsrâ, 29), "*Cana kıymayın...*" (İsrâ, 33), "*Yetimin malına el sürmeyin...*" (İsrâ, 34), "*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!...*" (İsrâ, 37)

Bunun benzeri Kur'an'da çoktur. Bunlar Kur'an'da Allah'ın yasakladığı şeylerdir. Oysa Allah bize 'Kur'an benim kelâmımdır.' demeyin" şeklinde bir yasaklamadan bahsetmemiştir.

Melekler Allah'ın kelâmını kesinlikle yaratılmış olarak değil kelâm olarak isimlendirmişlerdir. Ayette "*...Sonunda kalplerinden korku giderilince, 'Rabbiniz ne buyurdu?' derler. Onlar da şu cevabı verirler: 'Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.*" (Sebe', 23) Melekler, Hz. Îsâ (as) ve Hz. Muhammed (sav) arasında geçen bu kadar sene sürecinde vahyin sesini hiç işitmemişlerdi. Allah Hz. Muhammed'e (sav) vahiy ettiğinde, melek-

ler demirin taşa çalınması gibi olan vahiy sesini işittiler ve kıyamet ile ilgili bir iş olduğunu zannettiler. Korkup yüz üstü secdeye kapıldılar. Allah "*...kalplerinden korku giderilince*" sözüyle, kalplerindeki korkunun giderildiğinde meleklerin başlarını kaldırdıklarını ve birbirlerine "Rabbiniz ne buyurdu?" şeklinde sormalarını kastetmektedir. Ayette "Rabbiniz ne yarattı." demediler. Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında hidayeti murad ettiği kişi için bu yeterli bir açıklamadır.

4.4. Cehmiyye'nin Kur'an'ın Mahlûk Olduğuna Dair Kur'an'da Bulduğunu İddia Ettiği Deliller

Ahmed b. Hanbel (Allah kendisine rahmet etsin) şöyle dedi: Cehmî başka bir iddiada bulunup "Allah'ın kitabında Kur'an'ın mahlûk olduğuna delâlet eden bir ayet buldum." dedi.

"Hangi ayet?" diye sorduk.

Cehmî de Allah Teâlâ'nın şu ayetini söyledi: "*Ne zaman rablerinden kendilerine yeni/muhdes bir ihtar gelse*" (Enbiyâ, 2). Ardından Allah Teâlâ'nın, "Kur'an'ın muhdes /sonradan olduğunu ve her muhdesin mahlûk/yaratılmış olduğunu" söylediğini ileri sürdü.

Ömrüme yemin olsun ki, müteşâbih türünden olan bu ayetle insanlar şüpheye düşürüldü. Biz de Allah'tan yardım umarak ve Allah'ın kitabına bakarak -güç ve kudret yalnızca Allah'a aittir- şöyle dedik: Bilmiş ol ki, iki şey aynı isim içerisinde ifade edildiğinde ve iki şeyden biri diğerinden daha değerliyse ve de ikisine yönelik medih/övgü varsa, iki şeyden değerli olanı medih/övgü ismine daha layık ve daha hak sahibidir. İkisine yönelik bir zem/kötüleyici ya da kötü bir isim varsa, daha değersiz olan şey o kötü isme daha layıktır.

Allah Teâlâ'nın şu ayetlerinde olduğu gibi:

"*...Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.*" (Hacc, 65) ve "*Bir su kaynağı ki Allah'ın iyi kulları içer...*" (İnsân, 6). İnsan ve kullar ismi bir araya geldiğinde, "*Bir su*

kaynağı ki Allah'ın has kulları içer..." (İnsân, 6) ayetindeki anlam, fâcirler değil iyi ve halis kullardır. Çünkü "*Muhakkak ki, iyiler/ebrâr cennettedir.*" (İnfitâr, 13) ayetinde iyiler tek başına zikredilmiştir. Kâfirleri tek başına zikrettiğinde ise "*Füccâr/kötüler/kâfirler ise kesinlikle cehennemdedir.*" (İnfitâr, 14) şeklinde buyurmuştur.

"*...Şüphesiz Allah insanlara (بالناس) çok şefkatli (raûf), çok merhametlidir (rahîm).*" (Hacc, 65) ayetinde mümin ve kâfir, insan isminin kapsamında yer alsa da müminin kastedilmesi daha uygundur. Çünkü "*Şüphesiz Allah size (بكم) karşı çok şefkatli (raûf), çok merhametlidir (rahîm).*" (Hadîd, 9) ve "*O, müminlere karşı merhametlidir.*" (Ahzâb, 43) ayetlerinde mümin tek başına yer aldığında övülmüştür.

Ayetlerde sadece kâfirler yer aldığında ise onlar hakkında zem/kınama söz konusudur. Şu ayetlerde olduğu gibi: "*... Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!*" (Hûd, 18) ve "*... Allah'ın onlara gazap etmesi ...Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır.*" (Maide, 80) Bunlar rahmete asla dâhil olamazlar.

Allah'ın "*Şayet Allah kullarına (العباد) rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi...*" (Şûrâ, 27) ayetindeki kullar ifadesi kâfirler ve müminlerin her ikisini de kapsamına almaktadır. Kâfirler, taşkınlığa müminlerden daha layıktır. Çünkü müminler ayetlerde tek başına kullanıldıklarında onlara bol bol rızık verileceğinden bahsedilerek övülmüşlerdir. Bu da Allah'ın şu ayetlerinde geçmektedir: "*Yine o (iyi) kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler...*" (Furkân, 67) ve "*Onlara rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.*" (Bakara, 3)

Allah, Dâvûd (as) ve Süleyman (as) peygamberlerin her ikisini, Zülkarneyn, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi (Allah kendilerinden razı olsun) de bol bol rızıklandırmıştı. Allah Teâlâ'nın kendilerini bol bol rızıklandırdığı bunlar ve bunlar gibi kimseler arasında taşkınlık yapan mı var!

Sadece kâfir ismi bulunduğunda ise Allah'ın taşkınlık/bağy nitelemesi Kârûn'a "*Kârûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi.*" (Kasas, 76) hitabındaki onun hakkında geçerlidir. Nemrûd da Allah kendisine mülk verdiği zaman rabbi hakkında tartışmaya girişmişti. Mûsâ (as) da, "Rabbimiz! dedi, 'Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin...'' dediğinde Firavun da aynı şekildeydi.

Mümin ve kâfir aynı ismin kapsamına dâhil olduklarında bağy/isyan/taşkınlıktan bahsediliyorsa, haklarında medh/övgü söz konusu olduğunda müminin buna daha layık olması gibi, bağy/isyan ile kastedilenin kâfirin olması daha uygundur.

Allah Teâlâ "*Ne zaman rablerinden kendilerine yeni/muhdes bir ihtar /zikir gelse*" (Enbiyâ, 2) dediğinde Allah ve nebisinin ihtarı/zikri şeklinde iki zikri de birleştirmiş oldu. Allah'ın zikri tek başına kaldığında O'nun zikri hakkında hades/sonradan olma ismi geçerli olmaz. Allah'ın "*Allah'ın zikri, en büyüktür.*" (Ankebût, 45) ve "*İşte bu Kur'an da bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir...*" buyurduğunu duymadın mı?

Oysa nebînin zikri tek başına ifade edildiğinde ise hades/sonradan olma, onun zikri hakkında geçerli olur. "*Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı*" (Sâffât, 96) şeklindeki Allah'ın ayetini duymadın mı? Nebînin/Peygamberin zikri, onun bir amelidir. Allah da nebiyi ve yaptıklarını yaratan/hâlik ve sonradan var edendir/muhdistir.

"*Ne zaman rablerinden kendilerine yeni/muhdes bir ihtar / zikir gelse*" (Enbiyâ, 2) ayetinde iki zikri de birleştirmiş olduğunun delili şudur: Onun hakkında hades/sonradan ortaya çıkmış olmasının sebebi, bize getirilmiş olmasıdır. Allah "*Zikre devam et, zira zikir/öğüt inananlara fayda verir.*" (Zâriyât, 55), "*O hâlde öğüt ver; o mutlaka fayda sağlar.*" (el-'Alâ, 9),

"*Öğüt ver, nitekim sen bir öğüt vericisin.*" (Ğâşiye, 21) buyurduğu için sen bize onu sadece tebliğ edici ve hatırlatıcı olan peygamberlerin getirebileceğini biliyorsun.

Bu şekilde zikir ismi altından birleştiklerinde, onlar hakkında hades/sonradan ortaya çıkma anlamı ortaya çıkar. Zatı açısından yaratılmış ve sonradan olması mümkün olmayan Allah'a nispetle, kendisi hakkında yaratılmış olmanın geçerli olduğu peygamberin, hades/sonradan olma ile nitelenmesi daha uygundur. Biz "*Ne zaman rablerinden kendilerine yeni/muhdes bir ihtar /zikir gelse*" (Enbiyâ, 2) ayetinde muhdes olmanın nebiye yönelik olduğuna delâlet bulmaktayız. Çünkü nebî, kendisi daha önce bilmiyorken Allah ona öğretmiştir. Allah Teâlâ peygambere bildirdiği zaman, "zikir" peygamber için sonradan ortaya çıkmış oldu.

Cehmî başka bir iddia ileri sürdü ve dedi ki: Allah'ın kitâbında Kur'an'ın mahlûk olduğuna delâlet eden bir ayet buldum.

Biz de "Hangi ayet?" dedik.

O, Allah'ın "*...Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir...*" (Nisâ, 171) şeklindeki ayetini ve Îsâ'nın da mahlûk/yaratılmış olduğunu söyledi.

Biz ise ona şöyle dedik: Allah, seni Kur'an'ı anlamaktan alıkoymuş. Kur'an hakkında kullanılmayan birçok lafız Îsâ hakkında kullanılmaktadır. Ayrıca biz onunla ilgili olarak "mevlûd/doğurulmuş, bebek, çocuk, delikanlı, yiyor ve içiyor, o; emir ve nehye muhataptır, hakkında va'd ve vaîd geçerlidir." diyoruz. Buna ek olarak Îsâ, İbrâhîm (as) zürriyetindedir. Oysa Îsâ hakkında söylediğimiz bu şeyleri, Kur'an hakkında da söylememiz bizim için helâl değildir.

Peki siz Allah Teâlâ'nın Îsâ hakkında söylediği şeyleri Kur'an hakkında da söylediğini hiç duydunuz mu? Allah Teâlâ'nın "*...Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir ve*

Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir..." (Nisâ, 171) ayetindeki anlam, Allah'ın ol/kün dediğinde Meryem'e ilettiği kelimedir. Dolayısıyla Îsâ, ol/kün emriyle olmuştur. Îsâ ol/kün emrinin kendisi değildir. Bilakis Îsâ, ol/kün emri ile oluvermiştir. Ol/kün emri ise Allah'tan bir söz/kavldir ve ol/kün emrinin kendisi mahlûk değildir.

Hıristiyanlar ve Cehmiyye, Îsâ'nın durumuyla ilgili olarak Allah'a iftira attılar. Cehmiyye, Îsâ'nın Allah'ın rûhu ve kelimesi olduğunu; O'nun kelimesinin ise mahlûk/yaratılmış olduğunu söylediler. Hıristiyanlar ise Îsâ'nın Allah'ın zatından bir rûh ve kelime olduğunu söylediler. Tıpkı "Bu paçavra, şu elbisedendir." sözü gibi.

Biz ise şöyle dedik: "Îsâ, kelimenin kendisi değil, ol/kün kelimesinin neticesidir. Ayetteki, "*...Ondan bir rûh...*" (Nisâ, 171) ifadesine gelince, Allah'ın emri neticesinde onda rûhun var olduğunu söylemektedir. "*O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden size vermiştir...*" (Câsiye, 13) ayetinde olduğu gibi "منه"/O'ndan ifadesi "من أمره" yani O'nun zatından değil, O'nun emrinden anlamına gelmektedir.

Rûhullah kelimesinin açıklamasına gelince onun anlamı Allah'ın yarattığı ve Allah'ın kelimesinden kaynaklanan bir rûh olması şeklindedir. Tıpkı, "Abdullah/Allah'ın kulu, Semâullah/Allah'ın semâsı ve yeri" denilmesi gibidir.

Cehmî başka bir iddia daha ileri sürdü ve şöyle dedi: "Allah ayette şöyle söylemektedir: '*Gökleri, yeri ve ikisi arasındakilerin hepsini altı günde yarattı*" (Furkân, 59). Bu ayetten hareketle Kur'an'ın göklerde, yerde veya her ikisi arası dışında başka bir yerde olmasının mümkün olmadığını ileri sürdü. Bu şekilde insanları şüpheye düşürüp akıllarını karıştırdılar.

Biz onlara şöyle cevap verdik: Yaratmanın göklerde, yerde ve bu ikisi arasındaki şeylerde olduğunu Allah bildirmiyor mu?

Şöyle dediler: Evet.

Bunun üzerinde şöyle sorduk: O hâlde semâların üzerinde mahlûk/yaratılmış bir şey var mıdır?

Şöyle dediler: Evet.

Biz de şöyle cevap verdik: Allah Teâlâ semâların üzerindeki herhangi bir şeyi mahlûk/yaratılmış olarak meydana getirmedi. İlim sahipleri, yedi kat semânın üzerinde kürsî, arş, levh-i mahfûz, hicaplar şeklinde birçok şeyin var olduğunu; Allah'ın bu şeyleri yaratılmış şeylerle birlikte yaratmadığını ve onları yaratılmış şeklinde isimlendirmediğini bilmektedir. Zaten Allah'ın bildirimi de semâlar, yeryüzü ve bu ikisi arasındakiler şeklinde gelmiştir.

Sizin "Kur'an'ın göklerde, yerde veya her ikisi arası dışında başka bir yerde olmasının mümkün olmadığına dair iddianız" hakkında şöyle dedik: Allah Teâlâ *"Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ile yarattık..."* (Hicr, 85) buyurmaktadır. Hak, Allah'ın kendisi ile gökleri ve yeri yarattığı O'nun bir sözüdür. Çünkü Allah *"...Ben Hakkı söylüyorum."* (Sâd, 84) ve *"Ol!" dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü Haktır."* (En'âm, 73) diyerek hakkı söylemektedir.

Allah'ın kendisi ile semâları ve yeri yarattığı Hak, semâlar ve yerden önce vardı. Hak, Allah'ın sözüdür. O'nun sözü ise mahlûk/yaratılmış değildir.

4.5. Cehmiyye'nin "Oysa O Gün Bir Kısım Yüzler Rablerine Bakarak Mutlulukla Parıldayacaktır" (Kıyâme, 22-23) Ayeti Hakkındaki Tutumlarının Açıklaması

Ahmed (Allah ona rahmet etsin) şöyle dedi: "Onlara cennet halkının Allah'ı göreceklerini niçin inkâr ettiniz?" diye sorduk.

Şöyle dediler: Birinin Allah'ı görmesi mümkün değildir. Çünkü kendisine bakılan şey, illetli ve nitelenebilen bir şeydir. Bu yüzden sadece Allah'ın yarattığı şeyler görülebilir.[17]

Dedik ki: Allah Teâlâ "*Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakar*" (Kıyâme, 22) buyurmuyor mu?

Buna cevaben şöyle dediler: "*Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakar*" (Kıyâme, 22) ayetinin anlamı, Rableri'nden sevâbı beklerler, dolayısıyla Allah'ın fiiline ve kudretine bakarlar şeklindedir. Ardından da Kur'an'dan şu ayetleri okudular: "*Rabbini görmedin mi? Gölgeyi nasıl uzatıyor...*" (Furkân, 45) Allah Teâlâ, "*Rabbini görmedin mi?*" (Furkân, 45) dediğinde onlar Rableri'ni görmemiştir. Bilakis bunun anlamı, "Rabbinin fiilini/yaptığını (gölgeyi uzatmasını) görmedin mi?" demektir.

Dedik ki: Kullar Allah'ın fiillerini daima görüyorlar, ancak Allah "*Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.*" (Kıyâme, 22-23) o günde rablerine bakacağını söylemektedir.

Ayetteki "nazara" ifadesinin Rabbinden sevabı beklemek/intizar anlamında olduğunu söylediler.

Biz ise onların sevabı beklemeyi de içeren bir tarzda Rablerini göreceklerini söyledik.

Dediler ki: Allah Teâlâ ne dünyada ne de ahirette görülecektir. Allah Teâlâ'nın müteşâbih ayetlerinden biri olan "*Gözler O'nu idrak edemez. Ancak o gözleri idrak eder.*" (En'âm, 103) ayetini okudular.

17 Kıvâmüddin Burslan'nın tercümesi dikkate alınarak çevrilmiştir. Burslan Arapça metindeki malum yerine malul şeklinde çevirmiştir. Ayrıca bizim "sadece Allah'ın yarattığı şeyler görülebilir" şeklinde çevirdiğimiz kısım Burslanın dikkate aldığı metindeki cümlenin farklılığı dolayısıyla "Eşyâ ancak inikas tarikiyle görülür" şeklinde çevirmiştir. O, nüshasındaki Arapça ifadenin "لا ترى الأشياء منعكسة" şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Burslan, "İmâm Ahmed'in Bir Eseri", 298 (1. dpt).

Biz de Hz. Peygamber'in (sav) *"Rabbinizi ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz."* dediğini bize haber verdiklerini söyledik. Hz. Peygamber (sav) *"Gözler O'nu idrak edemez."* (En'âm, 103) ayetinin anlamını bilmiyor muydu da, *"Rabbinizi göreceksiniz"* dedi.

Yine Allah Mûsâ'ya (as) da *"Beni göremezsin"* (A'râf, 143) dedi ancak, "Ben asla görülmem." demedi.

"Rabbinizi göreceksiniz" diyen Hz. Peygamber (sav) ile "Rabbinizi göremeyeceksiniz." diyen Cehm'in sözünden hangisi uyulmaya daha layıktır. Cennet ehlinin Rablerini göreceğine dair Hz. Peygamber'in hadisleri ilim adamları tarafından bilinmektedir. İlim sahipleri bu konuda ihtilaf etmezler.

"Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası/ziyade vardır..." (Yûnus, 26) ayeti hakkında Amr b. Sa'd'dan Ebû İshâk'ın, ondan da Süfyân'ın rivayet ettiğine göre o "ziyade" ile kastedilenin "Allah'ın veçhine bakmak/nazar" olduğunu söylemiştir.

Sâbit el-Bünânî Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan, o da Subeyb'den, naklettiği hadise göre de "Cennetlikler cennete yerleştiklerinde biri şöyle seslenir: 'Ey cennet halkı! Allah size *ziyade* sözü vermişti.' Devamında 'Hicap/perde açılır ve Allah cennetliklere tecelli eder." denilmektedir.

İmâm Ahmed (Allah ona rahmet etsin) şöyle dedi: Biz Cehm'in ve taraftarlarının Rablerini görmeyen ve Allah'tan mahrum kalan kişilerden olmalarını dileriz. Çünkü Allah Teâlâ kâfirler hakkında *"Gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır."* (Mutaffifîn, 15) buyurmaktadır.

Kâfir de mümin de Allah'tan mahrum kalacaksa müminin kâfire üstünlüğü nerededir?

Bizi Cehm ve taraftarlarının benzeri bir şekilde yapmayan, bizi ittiba edenlerden kılan ve bid'atçi kılmayan Allah'a hamd olsun. Hamd sadece Allah'a mahsustur.

4.6. Cehmiyye'nin Allah'ın Mûsâ (as) ile Konuştuğuna Dair İnkâr Ettiği Şeyin Açıklaması

Ahmed (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: Onlara "Bunu (Allah'ın Mûsâ (as) ile konuşmasını) niçin inkâr ettiniz?" dedik.

Onlar "Allah konuşmadı ve konuşmayacak; ancak Allah bir şey yaratmış ve o şey Allah'tan haber vermiştir. Allah sesi yaratmış ve işittirmiştir." dediler. Kelâmın sadece ağız, dil ve dudaklardan çıkabileceğini iddia ettiler.

Onlara şöyle dedik: Herhangi bir yaratılmışın veya Allah dışında bir şeyin "*...Ey Mûsâ! Ben senin Rabbinim...*" (Tâhâ, 11-12) ya da "*Muhakkak ki, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl.*" (Tâhâ, 14) diyebilmesi mümkün müdür? Bunu iddia eden kişi, Allah'tan başkasının rablık/rububiyyet iddiasında bulunduğunu kabul etmiş olur.

Şayet Cehmî'nin iddia ettiği gibi Allah'ın "Ey Mûsâ! Ben alemlerin Rabbi Allah'ım" diyecek bir şey yaratması, bu yaratılmış şeyin de "*Ey Mûsâ! Ben alemlerin Rabbi Allah'ım*" (Kasas, 30) demesi mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ, "*... Allah, Mûsâ ile de konuşuverdi.*" (Nisâ, 164), "*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte gelip de rabbi onunla konuştuğunda...*" (A'râf, 143), "*Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim.*" (A'râf, 144) buyurmaktadır. Bunlar (O'nun yarattığı başka bir şeyin konuştuğunu değil Allah'ın konuştuğunu belirten) Kur'an'ın naslarıdır.

Allah'ın konuşmadığını ve konuşmayacağını söyleyenler, A'meş'in Hayseme'den, onun da Adiy b. Hatem et-Tâî'den rivayet ettiği şu hadis karşısında ne yapacaklar! Rivayete göre Hz. Peygamber: "Sizin içinizde Allah ile arasında tercüman olmadan konuşmayacak kimse kalmayacaktır." demektedir.

Onların kelâmın sadece ağız, dil ve dudaklardan çıkabileceğine yönelik iddialarına gelince, Allah Teâlâ göklere ve yere

"...İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin! buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler." (Fussilet, 11) dememiş midir? Göklerin ve yerin boğaz, ağız, dil, dudaklar ve aletlerle konuştuğunu gördün mü?

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"... tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk..."* (Enbiyâ, 79) Dağları boğaz, ağız, dil ve dudaklarla tesbih ederken gördün mü?

Organlar da kâfirlerin aleyhine şahit olduklarında şöyle demektedirler: *"...Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler..."* (Fussilet, 21) Sen organların boğaz, ağız ve dil ile konuştuğunu gördün mü? Ancak Allah Teâlâ dilediği şekilde onları konuşturmuştur.

Aynı şekilde Allah Teâlâ; boğaz, ağız, dudaklar ve dil ile olduğu söylenmeyecek şekilde dilediği gibi konuşmuştur.

Ahmed (Allah kendisinden razı olsun) şöyle dedi: Deliller, Cehm'i içinden çıkılmaz bir hâle getirince, "Allah Mûsâ ile konuşmuştur, ancak O'nun kelâmı O'ndan başkadır" dedi.

Biz de "O'ndan başka olan mahlûk/yaratılmış mıdır?" dedik.

"Evet" dedi.

Biz de "Bu görüş de ilk sözünüz gibidir. Ancak dışa vurduklarınız sayesinde üzerinizdeki iğrençliği kendinizden biraz olsun uzaklaştırıyorsunuz." dedik.

Zührî'nin hadisinde de şöyle geçmektedir: "Mûsâ, Rabbi'nin kelâmını işitince, 'Ey Rabbim! Bu duyduğum kelâm senin kelâmın mıdır?' dedi." Allah, "Evet, Mûsâ. O benim kelâmımdır. Ben seninle on bin lisan gücüyle konuştum. Oysa ben bütün dillerin gücüne sahibim. Ben senin bedeninin kaldırabileceği oranda konuştum. Bundan daha ileri bir oranda konuşsaydım kesinlikle ölürdün." dedi.

Mûsâ kavminin yanına geri döndüğünde kavmi ona "Rabbinin kelâmının niteliklerini bize anlat!" dediler. Mûsâ da,

"Subhân Allah! Ben O'nu size anlatmaya nasıl güç yetirebilirim!"

Bunun ardından "O'nu teşbihle anlat" dediler.

Mûsâ, "İşittiğinizde en tatlı şekilde gelen yıldırımların sesini bilir misiniz? İşte O'nun kelâmı bunun benzeridir." dedi.

Cehmiyye'ye şöyle dedik: Kıyâmet gününde *"Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin? buyurduğu zaman o 'Hâşâ! Seni tenzih ederim dedi..."* (Mâide, 116) diyecek olan kimdir? Bunları söyleyecek olan Allah değil midir?

Cehmîler "Allah bir şey yaratır ve o şey, Mûsâ'ya bildirdiği gibi, Allah'ın yerine bildirir." dediler.

Şöyle de dedik: *"Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız. Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz (olup bitenlerden) uzakta değiliz."* (A'râf, 6-7) derken sorguya çekeceğinden bahseden Allah değil midir?

Cehmîler "Allah bir şey yaratır ve o şey, Allah'ın yerine konuşur." dediler.

Şöyle dedik: Allah'ın konuşmayacağını iddia ettiğinizde Allah'a iftiraların en büyüğünü atmış oldunuz. Allah'ı kendisi dışında tapılan putlara benzettiniz. Çünkü putlar ne konuşabilir, ne söz söyleyebilir ne de hareket edebilir ve ne de bir yerden başka bir yere gidebilir.

Deliller apaçık ortaya çıktığında "Muhakkak ki Allah Teâlâ konuşacaktır, ancak O'nun kelâmı mahlûk/yaratılmıştır" dediler.

Biz de şöyle dedik: Aynı şekilde âdemoğullarının da kelâmları mahlûktur. Siz Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu iddia ettiğinizde Allah'ı, yarattığı şeylere benzetmiş oldunuz. Sizin görüşünüze göre, Allah Teâlâ tekellümü yaratana kadar asla konuşamayacaktır. Aynı şekilde âdemo-

ğulları da Allah kendileri için kelâm yaratana kadar konuşamamışlardır. Böylece küfür ile teşbihi birleştirmiş oldunuz. Allah Teâlâ ise bu eksikliklerden münezzehtir. Bilakis biz ise "Allah Teâlâ dilediği her an ezelî surette mütekellimdir." diyoruz. O'nun var olduğunu ancak bir kelâm yaratana kadar konuşmayacağını, bir ilim yaratıp da bilene kadar bilmeyeceğini, kendisi için kudret yaratana kadar kudret sahibi olmadığını, kendisi için bir nur yaratana kadar nur sahibi olmadığını, kendisi için bir azamet yaratana kadar azamet sahibi olmadığını söylemiyoruz.

Biz Allah'ı bu sıfatlarla nitelendirdiğimizde Cehmiyye bize şöyle dedi: Siz Allah'ın nurunun, kudretinin ve azametinin olduğunu iddia ederseniz, Allah'ın nuru ve kudretinin ezelî olduğunu iddia ettiğiniz için Hıristiyanların yaklaşımını dile getirmiş olursunuz.

"Biz, Allah ve kudretinin ve de nurunun ayrı ayrı ezelî olduklarını söylemiyoruz. Ancak Allah'ın kudreti ve nuru ile ezelî olduğunu; takdirinin zamansız ve keyfiyetsiz olduğunu söylüyoruz." dedik.

Onlar, "Allah vardı ve başka hiçbir şey yoktu.' diyene kadar asla tam manasıyla bir muvahhid olmazsınız" dediler.

Buna karşılık şöyle dedik: "Muhakkak ki Allah vardı ve başka hiçbir şey yoktu." diyoruz. Ancak biz Allah'ın bütün sıfatları ile ezelî olduğunu söylediğimizde bütün sıfatlarıyla birlikte tek bir ilahı nitelendirmiş olmuyor muyuz?

Bu konuda onlara şöyle bir örnek verdik: Hurma ağacı bir kütük, gövde, yaprak ve lif gibi şeylere sahip olsa da onun isminin tek bir şey olup olmadığını, bütün nitelikleriyle birlikte hurma ağacı şeklinde isimlendirilip isimlendirilmediğini bize söyleyin.

Aynı şekilde Allah Teâlâ da öyledir ve (en yüce sıfatların kendisine ait olan) Allah da bütün sıfatları ile tek bir ilahtır.

Onun herhangi bir zaman var olup da bir kudret yaratana kadar kudret sahibi olmadığını söylemeyiz. Zira kudreti olmayan varlık acizdir.

Onun herhangi bir zaman var olup da bileceği bir ilim yaratana kadar ilim sahibi olmadığını da söylemeyiz. Zira bilmeyen varlık câhildir. Ancak Allah'ın zamansız ve keyfiyetsiz şekilde ezelî surette âlim, kâdir ve mâlik olduğunu söylüyoruz.

Allah Kur'an'da, ismi Velîd b. Muğîre olan kâfir birini de "*Yarattığım o şahsı tek başına bana bırak!*" (Müddessir, 11) ayetinde vahîd şeklinde isimlendirdi. Allah; iki göze, iki kulağa, dile, dudaklara, iki el ve ayağa sahip olan birini vahîd olarak isimlendirmiştir. Allah onu bütün nitelikleriyle birlikte vahîd olarak isimlendirmiştir. Aynı şekilde (en yüce sıfatların kendisine ait olan) Allah Teâlâ da bütün sıfatları ile birlikte bir tek ilahtır.

4.7. Allah'ın Arşa İstivâ Etmiş Olduğuna Dair Cehmiyye'nin İnkâr Ettiği Şeyin Açıklaması

Onlara Allah "*Rahman arşa istivâ etmiştir*" (Tâhâ, 5) ve "*Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur.*" (Furkân, 59) buyurduğu hâlde Allah Teâlâ'nın arşa istivâ etmiş olmasını niçin inkâr ettiniz?" dedik.

Onlar, "Allah arşa istivâ ettiği gibi yedi kat yerin de altındadır. Allah arşta, göklerde, yerde ve her yerdedir. O'nun olmadığı hiçbir yer yoktur, bir yerde olup da onun dışındaki yerlerde olmaması mümkün değildir (her yerdedir)." dediler. Ardından da Kur'an'dan "*O, göklerde ve yerde olan Allah'tır.*" (En'âm, 3) ayetini (delil olarak) okudular.

Onlara "Müslümanların birçok mekân bildiğini, ancak bu mekânların hiçbirinde Rablerinden bir şey bulunmadığını" söyledik.

"Hangi mekân?" diye sordular.

Bunun üzerine onlara şöyle dedik: İç organlarınız, bağırsaklarınız, domuzların bağırsakları, işkembeler, pis mekânlar ve bunun gibi yerlerde Rab'den herhangi bir şey yoktur. Bilakis O, gökte olduğunu bildirmiş ve "*Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Bir de bakarsınız yeryüzü altüst olmuş! Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına göndermeyeceğinden emin misiniz?*" (Mülk, 16-17) yine "*... Güzel sözler O'na yükselir; rızâsına uygun iş ve davranışları da O yüceltir...*" (Fâtır, 10), "*...Ben seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim...*" (Âl-i İmrân, 55), "*Bilâkis Allah onu kendine yükseltmiştir...*" (Nisâ, 158), "*Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar*" (Enbiyâ, 19) "*Onlar kendilerinden üste olan rablerinden korkarlar...*" (Nahl, 50), "*...Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.*" (Meâric, 3-4), "*O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir. O hakîmdir, her şeyden haberdardır.*" (En'âm, 18), "*...O çok yücedir, çok uludur.*" (Şûrâ, 4) buyurmuştur. Bunların hepsi Allah'ın semâda olduğunu bize bildiren haberlerdir.

Biz aşağıda olan bütün şeyleri de kötü olarak kabul etmekteyiz. Allah Teâlâ, "*Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar...*" (Nisâ, 145), "*İnkâra sapmış olanlar şöyle diyecekler: 'Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!*" (Fussilet, 29) şeklinde buyurmaktadır.

Onlara şöyle dedik: Siz İblis'in mekânının en alt ve şeytanların mekânlarının da aynı şekilde olduğunu bilmiyor musunuz? Allah, İblis ile bir yerde birlikte bulunmaz.

Allah Teâlâ'nın "*O, göklerde ve yerde olan Allah'tır.*" (En'âm, 3) ayeti "O göklerde ve yeryüzündeki bulunanların ilahıdır." anlamındadır. O arşa istivâ etmiştir, O'nun ilmi arşın dışındaki şeyleri de kuşatmıştır, Allah'ın ilminden hiçbir şey gizli kalmaz, Allah'ın ilminin bir mekânı kuşatıp da onun dışındaki mekânlara taalluk etmemesi söz konusu değildir.

Allah'ın "*...Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye...*" (Talâk, 12) şeklindeki ayeti de aynıdır.

Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Bu konuda "elinde içi saf/arı içecekle/şarapla dolu şeffaf camdan bir kadeh bulunan biri dikkate alındığında âdemoğlu kendisi bu kadehin içinde olmaksızın kadehi bakışıyla kuşatmıştır. En yüce sıfatların kendisine ait olduğu Allah da yarattıklarının tamamını, bunlar içinde kendisi bulunmaksızın kuşatmıştır.

Başka bir örnek de şudur: Bütün kolonları ile birlikte bir ev inşa edip kapısını da taktıktan sonra evden çıkan birini düşünün. Evin içinde olmasa da o kişi, evin içinde kaç oda olduğunu ve tüm odaların genişliğinin ne kadar olduğunu bilir.

En yüce sıfatların kendisine ait olduğu Allah da yarattığı şeylerin hepsini kuşatmıştır, yarattıklarının içinde olmaksızın onların ne ve nasıl olduğunu da bilmektedir.

4.8. Allah'ın "*...Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın...*" (Mücadele, 7) ayetine Cehmiyye'nin Yaptığı Tevilin Açıklaması

Cehmiyye şöyle dedi: Yüce Allah bizimle beraber ve bizim içimizdedir.

Biz de onlara şöyle dedik: Neden ayeti öncesinden kopuk şekilde değerlendirdiniz? Ayetin öncesinde "*Allah'ın göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini bilmiyor musun?*" dedikten sonra "*...Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır...*" (Mücadele, 7) buyurmuştur. Yani Allah ilmi ile onların dördüncüleri ve beşincileri olup ilmi ile onların yanındadır. "*...nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir.*" (Mücadele,

7) buyurmaktadır. Yani Allah Teâlâ, haberine/ayetine ilmi ile başlamakta ve ilmiyle haberine/ayetine son vermektedir.

Cehmî'ye şöyle söylenir: "Allah azameti ile bizimle beraber olduğunu" söylediğinde ona şöyle söyle: Allah kendisi ile yarattıkları arasında size mağfiret eder mi?

Eğer "evet" derse, Allah'ın yarattıklarından ayrı ve yarattıklarının da O'nun dışında olduğunu iddia etmiş olur. Eğer "hayır" derse, küfre düşmüş olur.

4.9. Cehmiyye'nin Allah'ın Her Yerde Olduğuna Dair İddiası

Eğer Cehmî'nin Allah'ın her yerde olduğunu ve O'nun bir mekânda olup da başka yerde olmamasının mümkün olmadığını söylerken Allah'a karşı yalan atfettiğini bilmek istersen ona şöyle sor: Allah vardı ve hiçbir şey yoktu, değil mi?

"Evet" diyecektir.

Ona şöyle söyle: Allah şeyi yarattığında kendi nefsinde mi yarattı yoksa kendi nefsi dışında mı yarattı?

Şu üç görüşten birini tercih etmek zorundadır:

Eğer, Allah'ın varlıkları kendi nefsinde yarattığını iddia ederse, Allah'ın cini, şeytanları ve iblisi kendinde yarattığını iddia etmiş olacağı için küfre düşmüş olur.

Eğer, kendi dışında yarattığını ve sonra onlara girdiğini söylerse, bu da aynı şekilde küfürdür. Çünkü O'nun pis, kirli ve rezil bir şeye girdiğini söylemiş olmaktadır.

Eğer, kendi dışında yaratmış ve ardından da onların içine girmemiştir derse, bütün görüşlerinden geri dönmüş olur. Bu da Ehl-i sünnet'in görüşüdür.

4.10. Allah'ın İlmi Hakkında Cehmiyye'nin İddiası

Ahmed (Allah kendisine rahmet etsin) şöyle dedi: Eğer Cehmî'nin Allah'ın ilmini ikrâr etmediğini bilmek istersen ona şöyle sor:

Allah Teâlâ *"...O'nun ilminden hiçbir şeyi kuşatamazlar..."* (Bakara, 255), *"Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder..."* (Nisâ, 166), *"...Eğer size cevap veremezlerse, bilin ki Kur'an ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir..."* (Hûd, 14), *"...O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur..."* (Fussilet, 47) buyurmaktadır. "Sana söylediğim ayetler, Allah'ın ilmini ikrar etmeye birer emâre ve delâlet midir yoksa değil midir?" denilir.

Eğer, "Allah'ın ilmi yoktur." derse, küfre düşmüş olur.

Eğer, "Allah'ın muhdes/sonradan var olan bir ilmi vardır." derse, aynı şekilde yine küfre düşmüş olur. Zira Allah Teâlâ'nın var olsa da kendisi için bir ilim yaratana kadar hiçbir zaman bilmediğini iddia etmiştir.

Eğer, "Allah'ın bir ilmi vardır ve O'nun ilmi mahlûk/yaratılmış ve muhdes/sonradan var olmuş değildir." derse, bütün görüşlerinden dönmüş ve Ehl-i sünnet'in görüşünü söylemiş olur.

4.11. Kur'an'da "O sizinledir." Şeklinde Allah'ın Zikrettiği Şeyin Açıklaması

Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (as) çeşitli gerekçelerle söylediği *"...Muhakkak ki ben sizinleyim, işitir ve görürüm."* (Tâhâ, 46) ayetinde "ikinizi koruma konusunda" anlamını kastetmektedir.

Allah *"...İki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir..."* (Tevbe, 40) ayetinde de "bizi koruma konusunda bizimle beraberdir" demektedir.

Allah *"...Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir..."* (Bakara, 249) ayetinde de "düşmanlarına karşı onlara yardım etmeyi" kastetmektedir.

Allah “*Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir...*” (Muhammed, 35) ayetinde de “düşmanlarınıza karşı size yardım etmeyi” kastetmektedir.

Allah “*...Allah’tan gizleyemezler, Allah onlarla beraberdir...*” (Nisâ, 108) ayetinde de “ilmiyle onlarla beraber olduğunu” söylemektedir.

Allah “*İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ’nın adamları, ‘İşte yakalandık!’ dediler. Mûsâ, “Hayır! Eminim ki rabbim benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir” dedi.*” (Şuarâ, 61-62) ayetinde de “Firavun’a karşı yardım etmeyi” kastetmektedir.

Allah’ın yarattıkları ile beraber olduğuna dair Cehmî’nin iddia ettiklerine karşı deliller ortaya çıktığında Cehmî, “Allah bir şeye dokunmaksızın ve şeyden ayrı olarak her şeydedir.” dedi.

Şöyle dedik: “Allah şeyden ayrı olduğunda onunla temas hâlinde değil midir?”

“Hayır”, dedi.

Biz de şöyle dedik: Allah’ın şeyle teması olmaksızın ve ondan ayrı olarak her şeyde olması nasıl mümkün olsun?

Doğru bir cevap vermedi. Sadece “bilâ keyf/keyfiyetsiz” diyebildi. Bu ifadeyle cahilleri kandırıp aldatıyor.

Ona şöyle dedik: Kıyamet günü, cennet, cehennem, arş ve gök olmayacak mı?

“Elbette olacak” dedi.

“O hâlde, Rabbimiz Allah Teâlâ nerede olacak?” dedik.

Şöyle dedi: Allah, dünyada her şeyde olduğu gibi her şeyde olacaktır.

Dedik ki: Sizin görüşünüz Allah’ın arşta olan kısmının arşta, cennette olan kısmının cennette, cehennemde olan kısmının cehennemde, gökyüzündeki kısmının da gökyüzünde olduğu şeklindedir.

Bundan sonra onların Allah Teâlâ hakkında yalan konuştukları anlaşılmıştır.

4.12. Cehmiyye’nin Kur’an’daki Allah İsminin Mahlûk Olduğuna Dair İddiası

Ahmed şöyle dedi: Cehmiyye, Kur’an’daki Allah isminin mahlûk/yaratılmış bir isim olduğunu iddia etti.

Biz de şöyle dedik: Allah bu ismi yaratmadan önce hangi isme sahipti?

“Onun hiçbir ismi yoktu.” dediler.

Dedik ki: Aynı şekilde Allah ilmi yaratmadan önce kendisi için ilmi yaratacağını bilmeyecek kadar cahil/bilgisiz miydi? O vardı ancak kendisi için bir nur yaratana kadar nur sahibi değildi. Allah vardı ancak kendisi için kudret yaratana kadar da kudret sahibi değildi. Öyle mi?

Çirkin adam, “Kur’an’daki Allah isminin mahlûk/yaratılmış bir isim olduğuna dair iddiasında” onun kusurlu olduğunu ve saçmaladığını Allah’ın ortaya çıkardığını anladı.

Cehmî’ye şöyle dedik: Kendisinden başka ilah olmadığına dair Allah ismi ile yemin eden biri, yalan yere yemin mi etmiş yoksa etmemiş midir? Çünkü bu adam, mahlûk/yaratılmış bir şey adına yemin etmiş; Yaratıcı adına yemin etmemiştir. İşte Allah onun kusurunu böylece ortaya çıkarmıştır.

Ona şöyle dedik: Hz. Peygamber (sav), Ebû Bekir (ra), Ömer (ra), Osman (ra) ve Ali (ra) ve onlardan sonraki halifeler (Allah kendilerinden razı olsun), hâkimler ve kadılar, insanları kendisinden başka ilah olmayan Allah adına yemin ettiriyorlardı. Sizin görüşünüze göre onlar hata yapmışlardır. Sizin görüşünüze göre Hz. Peygamber (sav) ve kendisinden sonrakilerin, insanları Allah ismini yaratan adına yemin ettirmiş olmaları gerekir. “Allah’tan başka ilah yoktur.” demeyi istediklerinde ise “Allah ismini yaratandan başka ilah yoktur.” anlamını kastetmelidirler. Aksi hâlde onların tevhit inancı sahih olmaz.

Allah, kendisi hakkında Cehmî'nin yalan iddialarda bulunduğunu açığa çıkarmıştır.

Ancak biz şöyle diyoruz: Muhakkak ki Allah, Allah'ın kendisidir. Allah asla sadece bir isim değildir. Allah dışında olan şeyler isimlerdir. Çünkü Allah *"En güzel isimler Allah'ındır."* (A'râf, 180) buyurmaktadır. Kendisi isim olan şeyin isme sahip olması mümkün değildir. (Allah bir isim olsaydı, hem isim olup hem de en güzel isimlere sahip bir isim olurdu. Kendisi isim olanın isme sahip olması mümkün değildir.)

İşte bu, Cehmiyye'nin küfrünün açıklamasıdır.

Onlara şöyle dedik: Allah'ın konuşmadığını iddia ettiniz. O hâlde Allah varlığı neyle yaratmıştır? O şey, *"Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir."* (Nahl, 40) dediğindeki kelâmı ve sözü ile varlıkları yaratan Allah'tan ayrı bir şekilde mevcut muydu?

Şöyle dediler: Allah Teâlâ'nın *"Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz"* (Nahl, 40) sözünün anlamı, "olur/olacaktır" demektir.

Dedik ki: O hâlde niçin ayetin devamındaki *"...Ona şöyle dememizdir..."* (Nahl, 40) ifadesini sakladınız?

Şöyle dediler: Kur'an'daki her şeyin anlamları vardır: "Duvar dedi, hurma ağacı dedi, duvar ve hurma ağacı yıkıldı" vb. Allah Arapların sözü gibi konuşmuştur. Oysa duvar ve hurma ağacı konuşamayan şeylerdir.

Dedik ki: Sizin kıyasınız bu mudur?

"Evet" dediler.

"Sizin görüşünüze göre Allah konuşmadıysa Allah varlıkları neyle yaratmıştır?" dedik.

"Kudreti ile yaratmıştır." dediler.

"Kudreti bir şey midir?" dedik.

"Evet" dediler.

"Kudreti, diğer mahlûk/yaratılmış şeylerle beraber midir?" dedik.

"Evet" dediler.

Yani Allah yaratmayı/halkı da bir yaratma/halk ile yarattı. Böyle söyleyerek '*Allah her şeyin yaratıcısıdır.*' (Zümer, 62) ayetine rağmen Kur'an ile çeliştiniz ve Kur'an'a muhalefet ettiniz. Çünkü Allah kendisinin yarattığını haber vermektedir." dedik.

Allah "*Allah'tan başka yaratan var mıdır?*" (Fâtır, 3) buyurmuştur. Yani Allah'tan başka yaratan biri yoktur.

Siz ise Allah'tan başkasının varlıkları yarattığını iddia ettiniz.

Allah Teâlâ Cehmiyye'nin söylediği şeylerden münezzehtir.

4.13. Rivayet Edilen Hadislerden Hareketle Kur'an'ın Mahlûk Olduğuna Dair Cehmiyye'nin İddiasının Açıklaması

Şöyle dediler: Hadiste şöyle gelmiştir: "*Kıyâmet günü Kur'an-ı Kerim, rengi uçuk bir adam gibi gelir ve (okuyucusuna): 'Beni tanıyor musun?' der. O, Kur'an'a şöyle söyler: 'Sen kimsin?' Bunun üzerine Kur'an şöyle söyler: Seni gece uykusuz ve gündüz susuz bırakan Kur'an, benim! der. Kendisini okuyanı Allah'a getirir ve şöyle der: 'Ey Rabbim!...*" Bu hadise dayanarak Kur'an'ın mahlûk/yaratılmış olduğunu iddia ettiler.

Onlara şöyle dedik: "Kur'an gelmez.". "*De ki Allah birdir*" (İhlâs, 1) ayetini okuyana gelmesi, o kişiye bunların karşılığının olduğu anlamındadır. Siz "*De ki Allah birdir*" (İhlâs, 1) ayetini okuyana Kur'an'ın değil sevabının geleceğine inanmıyor musunuz? Çünkü biz Kur'an'ı okumaktayız. Kur'an'ın sevabı gelecek ve "Ey Rabbim!..." diyecektir. Çünkü Allah'ın kelâmı ne gelir ne de bir hâlden başka bir hâle dönüşür. Dolayısıyla "Kur'an'ın gelmesinin anlamı", sadece Kur'an'ın sevabının gelip "Ey Rabbim!..." demesidir.

4.14. Cehmiyye'nin "*O Evvel ve Âhirdir*" Ayeti Hakkında Tevilleri

Cehmiyye şunu iddia etmiştir: "Allah yaratılmışlardan önce "el-Evveldir." Bunu kabul ettiler ancak "Allah yaratılmışlardan sonra el-Âhir olacaktır. O hâlde gök, yer, cennet, cehennem, sevap ve azap, arş ve kürsî bâkî olmayacaktır." dediler.

Allah el-Âhir olduğu için onunla birlikte hiçbir şeyin (bâkî) olmayacağını söylediler. Bununla birçok insanı saptırdılar.

Biz şöyle dedik: Allah cennet ve cennet ehlinin devamlı olduğunu haber vermekte ve "*...onlar için orada kesintisiz nimetler vardır.*" (Tevbe, 21), "*Orada ebedî surette kalıcıdırlar*" (Nisâ, 57), "*Yiyecekleri daimidir*" (Ra'd, 35) buyurmaktadır. Allah "mukim ve dâim" dediğinde, ebediyete kadar kesintiye uğramayacak anlamına gelir.

Allah, "*...Oradan çıkarılmayacaklardır.*" (Hicr, 48), "*...Ahiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir.*" (Mü'min, 39), "*...ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!*" (Ankebût, 64), "*Onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir.*" (Kehf, 3), "*Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.*" (Âl-i İmrân, 107), "*tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler*" (Vakıa, 32-33) buyurmuştur. Kur'an'da bunun benzerleri çoktur.

Daha sonra Allah cehennem halkı hakkında da "*...Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır...*" (Fâtır, 36), "*...işte bunların rahmetimden ümitleri olamaz...*" (Ankebût, 23), "*Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceği...*" (A'râf, 49), "*Ey Mâlik, rabbin bizim işimizi bitirsin!' diyecekler; o da 'Burada kalıcısınız' cevabını verecektir.*" (Zuhruf, 77), "*...sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok*" (İbrâhîm, 21), "*...içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötüleri onlardır.*" (Beyyine, 6), "*...acı duymaz olduklarında onların derilerini yenisiyle değişti-*

ririz..." (Nisâ, 56), *"... Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler..."* (Secde, 20), *"O kapatılacaktır onlar üstüne"* (Hümeze, 8) buyurmaktadır. Kur'an'da bunların da benzeri çoktur.

Gök ve yerin her ikisi de yok olacaktır. Zira bu ikisinin halkı da cennet veya cehennemde olacaktır. Arşa gelince ise arş, yok olmayacak ve kaybolmayacaktır, çünkü o cennetin tavanıdır. Allah Teâlâ arşı helak ve yok etmeyecektir.

Allah'ın *"Allah'ın veçhi hariç her şey helâk olacaktır"* (Kasas, 88) ayetine gelince ise Allah bununla ilgili *"Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir."* (Rahmân, 26) ayetini indirmiştir.

Melekler şöyle söylemiştir: Yeryüzü halkı helak oldu, bâkî olmak için uğraştılar. Allah ise yer ve göklerinin sakinlerinin öleceklerini haber veren *"Her şey"*, yani hayvanlardan, *"helâk olacaktır"*, yani ölecektir, *"O'nun veçhi hariç"* yani sadece O'nun veçhi hayydır ve ölmeyecektir, anlamında ayeti indirmiştir. Bundan sonra ölümden emin oldular.

Cehmiyye'ye "Siz Allah'ın her mekânda olduğunu, hiçbir mekânın O'nsuz olamayacağını iddia ettiğiniz için bize *"... Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti..."* (A'râf, 143) ayetini açıklayın. Eğer Allah sizin de iddia ettiğiniz şekilde dağda olsaydı dağa neden tecelli etsin?" dedik.

Allah sizin iddia ettiğiniz gibi eğer dağda olsaydı, dağda olan bir şeyin tecelli etmesi söz konusu olmazdı. Ancak Allah Teâlâ arştadır ve kendisinin içinde bulunmadığı bir şeye tecelli etmiştir. Dağ ise daha önce görmediği bir şey görmüştür.

Cehmiyye'ye "Allah nur mudur?" diye sorduk.

Dediler ki: O tamamen nurdur.

Şöyle dedik: Allah Teâlâ, *"...Rabbinin nuruyla yer aydınlanır..."* (Zümer, 69) buyurmuş ve kendisinin nurunun olduğunu haber vermiştir.

Onlara şöyle dedik: Allah sizin iddia ettiğiniz gibi her yerde olup kendisi de bir nur ise, kendisindeki nur ile niçin karanlık ev aydınlatılmıyor? Oysa O sizin iddianıza göre her yerdedir.

Kandile ne oluyor da karanlık eve girdiğinde ev aydınlanıyor?

İşte bunlardan sonra onların Allah hakkında yalan konuştukları apaçık ortaya çıkmıştır. Allah kendisi hakkında aklını kullanana, Kitap ve sünnette muhalif görüşlerinden dönene, muhâcirlerin ve ensarın sözü olan âlimlerin görüşlerine sarılanlara, Cehm'in ve taraftarlarının din anlayışını terk edenlere rahmet etsin. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd, Hz. Muhammed'in (sav), ailesi, ashâbı ve onlara tabi olanlara salat olsun.

DİZİN

الرد على الزنادقة والجهمية

احمد بن حنبل

ANKARA OKULU YAYINLARI